

Aristoteles'in Peri Hermeneias (Yorum Üzerine) Eserinin 9. Bölümü Üzerine Bir Yorum Denemesi: “Geleceğe Ait Olumsal Önermeler”

Caner ÇİÇEKDAĞI*

Öz

Bu makalede Aristoteles'in Peri Hermeneias (Yorum Üzerine) adlı eserinin çok tartışılan 9. bölümü üzerine bir değerlendirme ve yorum çalışması yapılmıştır. Kiplik mantığının temellerinde yer alan bu bölüm önermelerde zaman da söz konusu olduğunda klasik bir biçimde doğru ya da yanlış değerinin önceden iki seçeneqli olarak belli olması gibi bir durumun olamayacağını sergilemektedir. Bu anlamda olaylar ve önermeler açısından da çelişmezlik ilkesinin yine klasik anlamıyla işlemediği ortaya konmaktadır. Bu tür zamansal önermeler zorunlu, olanaklı, olanaksız ve olumsuzluk kipleri içinde doğruluk değerlerini alabilmektedir. Geleceğe yönelik önermelerde olanaklılık ve olumsuzluk söz konusu olduğu için bir belirsizliğe, rastlantıya açık olmakta ve seçime de dayalı olarak gelecekte doğruluk değerlerini kazanmaktadırlar. Eğer tüm olaylar ve önermeler çelişki ilkesi gereği önceden zorunlu bir olma ya da olmama ile zorunlu bir doğru ya da yanlış olma durumuna tabi olurlarsa bu bir fatalizmi doğuracaktır. Fatalizmden kaçınmak isteyen ve böylece insana seçim olanağını da tanıyan Aristoteles geleceğe yönelik tekil önermelerde zorunluluk yerine olanaklılığı temele almıştır.

Anahtar Terimler: Aristoteles, Çelişki, Gelecek, Kip, Olanaklı, Olanaksız, Olumsal, Önerme, Zorunlu

* Uludağ Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü Doktora Öğrencisi, Bursa-Türkiye, ccicekdagi@gmail.com.

A Commentary on Aristotle's 9. Chapter of Peri Hermeneias: "Future Contingent Propositions"

Abstract

In this article, I evaluated and comment on Aristotle's 9. chapter of On Interpretation which is an arguable and noteworthy text. This chapter determined and gave rise to modal logic's itself and its way. For this chapter, temporal propositions (about future) couldn't have "now" any value as true or false and so they don't depend on classical principle of bivalence. Thus, such events and statements don't depend on classical principle of contradiction. Such that statements may have many modal cases as necessary, non-necessary (contingent), possibility and impossibility and must be valued subject to these. For the future contingent statements they are in a possibility and contingency so are indeterminate and open to chance. When someone makes a decision this kind of proposition will be true or false. If future contingent statements have any truth once for principle of contradiction, they must be or not be in necessary, so we can say, there is a fatalism about these situations. However Aristotle wouldn't like this for to constitute a deliberated rights and acts for men. Therefore Aristotle said that about future contingent singular statements must have not been said of necessarily but of possibility and indeterminately.

Keywords: Aristotle, Contingent, Contradiction, Future, Impossible, Modality, Necessary, Possible, Proposition

Düşünce tarihinin gelişiminde başarılarıyla insanlığı etkileyen kişilerin başında kuşkusuz Aristoteles gelmektedir. Ortaya koymuş olduğu bu başarıların ön saflarında bilim ve felsefe alanına yapmış olduğu katkılar yer almış, üstelik iki bin yıldan fazla bir süredir tartışılmış ve yorumlanmıştır. Başlatmış olduğu gelenekler yorumculara (*commentators*) yol açarak gelişmeye ve evrimleşmeye devam etmiştir. Mantık açısından da bir gelenek ve yorumcular sürekliliği söz konusudur. Üstelik belki de bu açıdan diğer bilgi dalları arasında ilk sırada yer almaktadır. Çünkü herhangi bir bilgi talebinin zemini de aracı (*ὄργανον*) da mantık olmak zorundadır.

Bilginin her dalında olduğu gibi mantıkta da tartışmaya açık ve yorumlanması gereken birçok konu vardır. Bu çalışmada ele alınan Aristoteles'in *Peri Hermeneias*'ı (*Yorum Üzerine, De Interpretatione, On Interpretation*) *Organon*'un diğer eserlerinde olduğu gibi içeriğiyle tartışma ve yorumların kaynaklarından biridir. *Yorum Üzerine* kaynaklı tartışmalardan bazılarına değinmek gerekirse Aristoteles'in bu çalışmasında geçen "deniz savaşı" örneği epey ünlüdür. Bu örnek üzerinden doğruluk sorunu, kiplik mantığına (*modal logic*) ait pek çok tartışma ve kuram geliştirilmiştir. Yine önermelerin olumsuzluğuna ilişkin açıklamalarından niceleyiciler, özne ve yüklem varlık yükleri, iki değerlilik (*bivalence*) ve özellikle orta durumun yokluğu yasasına (üçüncü halin imkânsızlığı, *middle excluded, tertium non datur*) yönelik çeşitli yorum ve tartışmalar yapılmıştır.

Aristoteles’in Eserleri

Aristoteles’in başarıları, çalışmalarına çok yönlü ve geniş bir ilgi alanıyla yansımış, bilim ve felsefe alanında birçok eser ortaya koymuştur. Felsefe ve bilimde oluşturduğu güçlü paradigma binlerce yıl etkili olarak otorite konumuna gelmiş, bir gelenek oluşturmuş ve daha önce söylendiği gibi bu doğrultuda birçok tartışma ve yorumcuların oluşmasına yol açmıştır.

Ross’a göre Aristoteles’in eserleri üç ana bölüme ayrılmaktadır (2002: 22). Birincisi halka yönelik olanlar, ikincisi bilimsel inceleme yazıları için oluşan notlar ve malzemeler, üçüncüsü mevcut bilimsel eserlerin kendileridir.

I. Halka yönelik eserler: Platonik tarzda yazılmış 19 diyalogdan oluşmaktadır. Bunlar, *Politikos*, *Sophistes*, *Meneksenos*, *Symposium*, *Grylos*, *Eudemos veya Ruh Üzerine*, *Protreptikos*, *Felsefe Üzerine*, *İskender veya Koloniciler Üzerine*, *Monarşi Üzerine*, *Adalet Üzerine*, *Şairler Üzerine*, *Zenginlik Üzerine*, *Dua Üzerine*, *Asil Doğuş Üzerine*, *Eğitim Üzerine*, *Haz Üzerine*, *Nerinthos* ve *Erotikos*’dur.

II. Bilimsel notlar ve malzemeler: Günümüze kadar gelebilen hemen hemen hiçbir notu kalmamıştır. Oysa zamanında iki yüzden fazla eserinin adı kataloglarda geçmektedir. Ross, Diogenes Laertius’un bu kayıp eserlere değil mevcut eserlerin kısımlarına işaret ettiğini bildirmektedir (2002: 24).

III. Mevcut eserler: Birincisi *Organon* adıyla bilinen mantık eserleridir. Bunlar, *Kategoriler*, *Yorum Üzerine (Önerme Üzerine)*, *Topikler*, *Sofistik Çürütmeler Üzerine*, *Birinci Analitikler* ve *İkinci Analitikler*’dir.

İkincisi fizikle ilgili eserleridir. Bunlar, *Fizik*, *Gökyüzü Üzerine*, *Oluş ve Yokoluş Üzerine* ve *Meteoroloji*’dir.

Üçüncüsü psikolojiyle ilgili eserleridir. Bunlar, *Ruh Üzerine*, *Duyu ve Duyusallar Üzerine*, *Bellek ve Anımsama Üzerine*, *Uyku Üzerine*, *Uykusuzluk Üzerine*, *Uyku Aracılığıyla Yapılan Kehanet Üzerine*, *Hayatın Uzunluğu ve Kısalığı Üzerine* ve *Hayat ve Ölüm Üzerine*’dir.

Dördüncüsü doğa tarihi ve biyoloji üzerine olan eserleridir. Bunlar, *Hayvanların Taribi*, *Hayvanların Kısımları Üzerine*, *Hayvanların Hareketi Üzerine*, *Hayvanların Yürüyüşü Üzerine* ve *Hayvanların Oluşumu Üzerine*’dir.

Beşincisi *Metafizik* eseridir.

Altıncısı etikle ilgili kitaplarıdır. Bunlar, *Nikomakhos’a Etik*, *Magna Moralia* ve *Eudemos’a Etik*’tir.

Yedincisi *Politika* kitabıdır.

Sekizincisi *Retorik* eseridir.

Mevcut eserlerin dokuzuncusu *Poetik* eseridir.

Ross, Aristoteles'in yazılı eserlerinin büyük bir kısmının Lise'de ders vermeye ilgili olduğunu ve bu dönemde yazıldığını belirtmektedir. Ona göre eserlerindeki yinelenmeler ile küçük görüş farklılıkları Aristoteles'in bir konuyu tümüyle bitmiş saymaması ile ilgilidir. Bu çalışmalar çoğunlukla ikinci Atina yıllarında yazılmıştır. Ross, eserlerin yazılış sırasındaki ölçüt olarak Aristoteles'in Platon etkisinden sıyrılışını aldığı için ilk eserlerinin Platonik diyalogları olup diğer eserlerinde Platon etkisinden sıyrılmaya başladığını belirtmektedir (2002: 33-34). Aristoteles'in bilimler sınıflamasında mantığın yeriyle ilgili olarak şu yorumu yapmaktadır:

"Bilimler Aristoteles tarafından teorik, pratik ve üretken bilimlere ayrılır; bu türlerden her birinin dolaysız amacı bilmektir, ancak nihai ereklere, sırasıyla bilgi, eylem ve yararlı veya güzel nesnelere meydana getirilmesidir. Bu sınıflama içine sokulduğu zaman mantığın teorik bilimler arasında yer alması gerekir. Ancak teorik bilimler yalnızca matematik, fizik, teoloji veya metafiziktir ve mantık bunların hiçbirisine dâhil edilemez. Çünkü aslında mantık, Aristoteles'e göre bağımsız bir bilim değildir; herhangi bir bilimle uğraşmaya başlamadan önce edinilmesi gereken önermelerin hangileri olduğunu ve bunlarla ilgili olarak hangi tür kanıtlar istemesi gerektiğini öğretebilir. Mantık öğretisine ve sonuç olarak Aristoteles'in mantıkla ilgili eserlerinin tümüne Organon veya alet (yani bilimin aleti) adının verilmesinin temelinde de buna benzer bir anlayış yatar." (2002: 36)

Shields ise Aristoteles'in bilimler sınıflamasına uyarak mevcut eserlerini Ross'un yukarıdaki yorumunda belirttiği şekilde sıralamıştır (Shields, 2014). Buna göre eserlerin sınıflaması şöyledir:

Organon

- *Kategoriler (Categoriae, Categories)*
- *Yorum Üzerine (De Interpretatione, On Interpretation)*
- *Birinci Analitikler (Analytica Priora, Prior Analytics)*
- *İkinci Analitikler (Analytica Posteriora, Posterior Analytics)*
- *Topikler (Topica, Topics)*
- *Sofistik Çürütmeler Üzerine (De Sophisticis Elenchis, On Sophistical Refutations)*

Teorik bilimler

- *Fizik (Physica, Physics)*
- *Oluş ve Bozuluş Üzerine (De Generatione et Corruptione, On Generation and Corruption)*

- *Gökyüzü Üzerine (De Caelo, On the Heavens)*
- *Metafizik (Metaphysica, Metaphysics)*
- *Ruh Üzerine (De Anima, On the Soul)*
- *Doğa üzerine Küçük Denemeler (Parva Naturalia)*
- *Hayvanların Tarihi (Historia Animalium, The History of Animals)*
- *Hayvanların Kısımları (De Partibus Animalium, On the Parts of Animals)*
- *Hayvanların Hareketi*
- *Meteoroloji*
- *Hayvanların Yürüyüşü*
- *Hayvanların Oluşumu (De Generatione Animalium, On the Generation of Animals)*

Pratik bilimler

- *Nikomakhos'a Etik (Ethica Nicomachea, Nicomachean Ethics)*
- *Eudemos'a Etik*
- *Magna Moralia*
- *Politika (Politica, Politics)*

Üretken bilimler

- *Retorik (Rhetorica, Rhetoric)*
- *Poetik (De Poetica, Poetics)*

Aristoteles'in Mantık Eserleri

Aristoteles'in kaybolmadan gelebilen mantık eserleri Rodoslu Andronikos tarafından (MÖ 1. yüzyıl) 6 kitap olarak düzenlenmiştir. Bu külliyat sonradan Bizanslı mantıkçılarca *Organon* (alet) olarak adlandırılmıştır. *Organon* denmesinin gerekçesi mantığı felsefenin bir kısmı değil bir aracı olarak görmeleridir. *Organon*'un yanı sıra *Metafizik*'in 4. kitabı Γ (gamma) da tamamen mantıkla ilgilidir. Tüm bu çalışmalar derslerden toparlandığından halka yönelik pratik bir amacı var gibi görünmemektedir. Bu eserlerin arasından *Kategoriler*'in dışındakiler otantik olarak kabul edilmektedir. Eserlerin adları ve içerikleri kısaca şöyledir:

1- *Kategoriler*: Eş sesliler ve yüklem ve kategoriler ile farklı kavramları (yüklem yerine geçenler) ele almaktadır.

2- *Yorum Üzerine*: Aristoteles'in sentaks ve olumsuzlama (değilleme) ile karşı olmaya ait ilk kuramını içermektedir.

3- *Birinci Analitikler*: A ve B olmak üzere iki kitaptan oluşmaktadır. Kategorik (basit) kıyaslar ile kiplikli kıyasları ele almış ve kıyası göz önünde tutarak başka yasa ve yöntemler konusunda da yorumlar yapmıştır. Mantık konusunda yazılmış en özgün eseridir.

4- *İkinci Analitikler*: A ve B olmak üzere iki kitaptan oluşmaktadır. Kanıtlama, tanım, tümdengelim yöntemi ile bazı psikolojik sorunları içermektedir. Formel mantıktan çok bir metodoloji denemesidir. Bazı çarpıcı öğretiler içermesine rağmen karışık ve farklı birtakım notların toplamı gibi görünmektedir.

5- *Topikler*: 8 kitaptan oluşmaktadır ve diyalektik akıl yürütmeleri ele almaktadır. Tartışmalar ve tartışma yöntemleri üzerine faydalı olma amacıyla yazılmıştır. Göreceli olarak iyi yazılmış bir kitaptır ve *Organon*'un son yazılan eserlerindedir.

6- *Sofistik Çürütmeler Üzerine*: Hatalar (*fallacies*, safsatalar) ve hataların çözümlerini ele almaktadır. Günümüzde *Topikler*'in 9. kitabı olduğu düşünülmektedir.

7- *Metafizik*'in 4.kitabı *I*: Çelişmezlik ilkesi ele alınmaktadır.

Bochénski Aristoteles mantığının belli bir evrim çizgisinde ilerlediğini ve zamanla anlayış değişikliğine uğradığında da eserlerinin buna göre yeniden biçimlendiğini düşünmektedir. Bu nedenle mantığın gelişim çizgisini belirlemek için şu ölçütlerin alınabileceğini iddia etmektedir:

- Analitik (kategorik) kıyas daha geç tarihlerde kullanılmaya başlanmıştır.
- Kısaltma ve değişken olarak harfler kullanılmıştır.
- Mantıksal titizlik ve tarzına ait seviyesi farklı eserlerinde zamanla gelişmiştir.
- Önerme çözümlenmeleri, basit S-P önermelerinden daha karmaşık olanlara doğru geliştirmiştir.
- Harfler muhtemelen önce kısaltma olarak alınmış ama sonrasında terim değişkeni olarak kullanılmıştır. Bunların işlevi en sonunda sadece önerme değişkeni olmak olmuştur.
- Kiplikli önermeler Aristoteles'in varlık felsefesine uygun biçimde olmak üzere sonradan oluşturulmuş gibi görünmektedir. Öte yandan Platoncu tarafının elenmesi ve artan formalizmi yeterince geliştirilememiştir (Bochénski, 1951: 22).

Ona göre bu ölçütler çerçevesinde eserlerin sırası şöyle belirmektedir:

1) *Topikler*'de (*Sofistik Çürütmeler Üzerine* ile birlikte) henüz harfler tümüyle kullanılmamakta, kıyas bilinmemektedir ve seviye düşük olup önermelerin analizi tam olarak gelişmemiştir.

2) *Metafizik Γ* da aynı dönemin ürünüdür. Aristoteles çelişki sorununu ele almakta ve bunu harfleri kullanmadan yapmaktadır.

3) *Yorum Üzerine* daha sonra yazılmıştır. Semiyotikle (göstergebilim) ilgili öğretileri içermekte ve temelde Platoncu bir yapıda görünmektedir. Ne harfler ne de kıyas vardır ama seviyesi *Topikler*'in hayli üzerindedir. Kiplik konusu ayrı bir bölüm halinde ele alınmamış olup seviyesi *Birinci Analitikler*'e göre daha düşüktür.

4) Bazı kuşku olmasına rağmen günümüz araştırmacıları tarafından *İkinci Analitikler B*'nin sonradan oluşturulduğunu düşünülmektedir. Aristoteles burada hem kıyasın hem de harflerin olduğunun farkındadır ancak bunlar yalnızca kısaltma olarak kullanılmıştır. Buradaki seviye *Analitikler*'in diğer kısımlarının daha öncesinde yazıldığını göstermektedir.

5) Bundan sonra *Birinci Analitikler*'in bazı kısımları ve *İkinci Analitikler A* bölümü gelmektedir. Burada sadece harfler değil sınıf değişkenleri de yer almış ve kıyas tümüyle açıklanmıştır ama düşüncenin teknik seviyesi ile anlatım çok iyidir.

6) Aristoteles'in son eserleri muhtemelen *Birinci Analitikler A*'nın diğer bölümleriyle *B* bölümüdür. Bunlarda çok geliştirilmiş bir kuram yer almaktadır. Örneğin kiplikle ilgili olarak harfler kimi zaman önerme değişkeni olarak da kullanılmıştır.

Tüm bu bilgi ve yorumların ışığında Bochénski, ilk grupta *Topikler*, *Sofistik Çürütmeler Üzerine*, *Metafizik Γ* ve *Yorum Üzerine* ve ikinci grupta *Analitikler* olmak üzere iki dönemin birbirinden kesin olarak ayrılabilmesini belirtmektedir (1951: 23).

Whitaker'a göre *Yorum Üzerine* geleneksel olarak *Organon*'un ikinci kitabı olarak alınmakta ve *Kategoriler*'le *Birinci Analitikler* arasında yer almaktadır. Temel konusu ise önermelerdir. Aristoteles bu amaçla ilk kitap olan *Kategoriler*'de önermelere hazırlık olarak terimleri veya kavramları ele almış, *Yorum Üzerine*'de önermelere geçiş yaparak *Birinci Analitikler*'de bu temel üzerinden kıyas (tasım, sillojizm) konusunu ele almıştır. Bu nedenle Whitaker, Ammonius'un *Yorum Üzerine*'yi mantığı oluşturan bir dizi kitabın içinde gördüğünü aktarmaktadır. Ancak bu eserin içindeki bazı pasajların (9. Bölüm) günümüzde dikkat çekici olduğu ve ayrıca üzerinde çalışıldığı belirtilmelidir.

On dört bölüm halinde ele alınan eser asıl olarak önermeleri ve önermeler arası karşı olumları ele almaktadır. *Yorum Üzerine*'nin ilk bölümleri Aristoteles'in

semantik kuramı, dil felsefesi ve dilbilimsel konulara olan ilgisi üzerine inşa edilmiştir. Bu makalede ele alınan 9. Bölüm ise çok tanınan “Deniz Savaşı” örneği üzerinden gelişen bir dizi akıl yürütmeyi barındırmaktadır. Birçok düşünür ve mantıkçının ilgisini çeken bu akıl yürütme fatalizm (kadercilik) üzerine gelişmektedir.

Yorum Üzerine 9. Bölümünün İçeriği

Bu bölüm *Yorum Üzerine*'nin önceki bölümlerinde ele alınan konularının bir devamı olarak önermelerin doğruluk ve yanlışlık durumlarını incelemeyi sürdüren bir yapıdadır. Ancak diğerlerinden farklı olarak belirsizlik veya olumsuzluk içeren önermelerin doğruluklarını ele alarak bu tartışmayı özellikle geleceğe ait önermeler üzerinden sürdürmüştür. Önceki bölümde önermenin zorunlu ve tam olarak doğru ya da yanlış olma durumunu belirleyen Aristoteles işin içine zaman durumunu da sokunca önermelerde açığa çıkan kiplik durumlarını ele almış ve buna göre doğruluklarını belirlemiştir. Olanaklılık, zorunluluk, olumsuzluk ve olanaksızlık kiplerine göre önermeleri değerlendirmiş ve karşı olma durumları ile buna bağlı olarak doğruluk değerlerini ele almıştır. Kiplik mantığı özellikle Stoacıların üzerinde fazlasıyla durdukları bir problem olmuş, birçok antik ya da modern yorumcunun ilgisini çeken bu bölüm çeşitli değerlendirmelere neden olmuştur. Çelişmezlik yasası ile iki değerlilik ilkesinin farklı yorumlanması da yine bu bölümle ilgili gerçekleşmektedir.

Bu bölümün dili ve içeriği açısından bir bulanıklık söz konusu olup diğer bölümlerden farklı bir karakterde belirlemektedir. Anlaşılması güç akıl yürütmeler sergileyen Aristoteles kendisinden sonra gelen yorumcuların yüzyıllarca özellikle bu 9. bölüm üzerine ayrıntılı değerlendirmeler yapmasına yol açmıştır. Metinden kaynaklanan güçlüklerin yanı sıra çeviriler de bir zorluk yaratmıştır. Örneğin bu çalışmada temel alınan Babür çevirisiyle Atademir çevirisi arasında yer yer farklılıklar olduğu gibi İngilizce çevirilerle Babür çevirisi arasında da anlam farklılıkları bir güçlük yaratmaktadır. Bu nedenle özellikle bu anlam bulanıklarının olduğu yerlerde alıntılanan pasajlarda sadece Babür çevirisine değil diğer kaynaklardan yapılan Türkçe ya da İngilizce çevirilere de yer verilmiş ve metin daha anlaşılır hale getirilmeye çalışılmıştır.

Whitaker'a göre yorumcular arasında 9. bölümün fatalizmin (kadercilik) elenmesine yönelik olduğu görüşü yaygındır. Yine yorumcular arasında bu bölümü *Yorum Üzerine*'nin bütününden ayrı bir çalışma olarak görme eğilimi söz konusudur. Yorumcular Whitaker'a göre bu bölümde çelişmezlik ilkesinin nasıl ele alındığının ve fatalizm sorununun nasıl çözüldüğünün net olmadığını düşünmektedirler. Whitaker bu bağlamda 9. bölümün 7. ve 8. bölümle birlikte ele alındığında konuya yeni bir bakış açısı getirilebileceğini düşünmektedir (Whitaker, 2007: 109).

Whitaker, Aristoteles'in bu bölümde çelişmezlik yasası temelinde geleceğe ait tekil olayları ve bu olayların tahmin edilemez sonuçlarını ele aldığını belirtir.

mektedir. Eğer çelişmezlik yasasıyla yaklaşırsa gelecekle ilgili doğru önermelerin olması zorunludur çünkü çelişik çiftlerden birinin gelecekte doğru olması zorunludur. Gelecekle ilgili doğru önermeler söz konusu olduğunda ise gelecek önceden tahmin edilebilmelidir. Bundan da doğru önermelerin şeylerin nasıl olacağını önceden söylediği, geleceğe ait olayların zorunlu olduğu ve şansa dayanmadığı sonucu çıkmaktadır (Aristoteles, 2002: 18a 34-18b16). Whitaker’a göre bütün bu akıl yürütmenin sonucu yani geleceğe ait tekil olayların çelişmezlik ilkesi temelinde alınmasının getirdiği şey, fatalizmin istenmeyen zorunlu sonuçları olmaktadır (2007: 110).

Bölümün bu kısmının geleceğe ait önermeler probleminin çözümünün hala yapılamamasıyla sona erdiğini belirten Whitaker, eğer geleceğe ait tahminler gelecekle ilgili zorunlu bir durumu gösterirse fatalizmden kaçmak için gelecekle ilgili önermelerin doğru oluşunun reddedilmek zorunda kalınacağını söylemektedir. Bu da istenen bir sonuç olmayacaktır çünkü tüm tahminler yanlış olacak ve tahmin edilen olaylar ne gerçekleşecek ne de gerçekleşmeyecektir. Bu durumda şansa bağlı olaylar da gerçekleşmeyecek ve gelecek tümüyle ortadan kalkacaktır. Bu çözümün hatalı oluşunun nedeni fatalizmin kaçınılmazlığını beraberinde getirmiş olmasıdır.

Bölümün bir sonraki kısmı çelişmezlik yasası açısından daha kötü sonuçlara yol açmaktadır. Çünkü şans kadar seçime bağlı olaylar da elenmekte ve tam olarak saçma bir duruma düşülmektedir.

Bölümün son kısmındaysa Aristoteles geleceğe ait tekil önerme çiftlerinin nasıl olabileceğini kendi çözümüyle sunmaktadır (2002: 19a 23-19b 4). Buna göre geleceğe ait belirli olayların her yöne doğru gelişme olasılığı vardır. Gerçekten de gelecekte bir deniz savaşı ya olacak ya da olmayacaktır ama bunun sonucu bu sürecin içinde zamanla oluşacaktır. İşte sonucun şimdiden belli olmayıp süreç içinde belirsizliğin belirli hale gelmesi ama şimdi bilinmeyen bir yapıya sahip olması durumuyla gelişen olaylar olumsal (zorunlu olmayan, *contingent*) olaylardır. Bir olayın olumsallığı demek çelişik iki seçenek arasında doğruluk ve yanlışlığın eşit dağıtılmış olması demektir. Bu yüzden bir tahminin doğru diğerinin yanlış olması zorunluyken daha şimdiden hangisinin doğru hangisinin yanlış olduğu belirlenmemiştir. Doğruluk ve yanlışlık çelişik çiftler arasında belirli olmadığından burada çelişmezlik ilkesi de söz konusu değildir.

Whitaker, Aristoteles’in çözümünün incelikli bir yapıda olduğunu düşünmektedir. Aristoteles çelişmezlik ilkesini zorunlu olarak inkâr etmek durumunda kalmıştır çünkü kabul edilirse onu fatalizm izleyecektir. Whitaker 7. ve 8. bölümde de çelişmezliğin farklı şekillerde reddedildiğini ama bunların 9. bölümde bir işe yaramadığını düşünmektedir (2007: 111). 7. bölümde belli çelişik önerme çiftlerinin aynı anda doğru olabilecekleri belirlenmiş ama 9. bölümde bu aynı anda doğru olma durumu işe yaramamıştır (2002: 18a 38). 8. bölümde ise çelişik çiftlerin aynı anda yanlış olabilecekleri gösterilmiş ama bu da fatalizme bir çözüm

olamamıştır çünkü aynı anda yanlış olma durumu geleceğe ait olayları tümüyle ortadan kaldırmıştır. Çelişmezlik yasaının bırakılıp belirsizliğin temele alınmasıyla doğru ve yanlış seçenekleri yeniden kurulabilmiştir. Önermelerdeki belirsizlik şeylerin henüz gerçekleşmemiş olması durumunu yansıtmaktadır. Whitaker'a göre Aristoteles'in görüşü de buna dayanmakta, geleceğin hakiki bir şekilde açık olduğuna ve şimdiden tahmin edilemezliğine yaslanmaktadır.

Bu Makalede İzlenecek Yöntem

Yorum Üzerine'nin bu makalede yorumlanacak olan 9. bölümü pasajlar halinde aktarılarak değerlendirilecektir. Bunu yaparken temele alınan kaygı özgünlük olduğundan diğer yazarlara yapılan atıflar oldukça az sayıdadır. Asıl amaçlanan Aristoteles'in metninin yeni bir okumayla neler söylediği olacaktır. Bu amaçla eserin iki Türkçe çevirisinden asıl olarak Saffet Babür'ün yapmış olduğu çeviri temele alınırken kimi bulanık pasajlarda anlama güçlüğüne aşmak amacıyla Hamdi Ragıp Atademir'in Türkçe çevirisine de başvurulacaktır. Bunların yanı sıra çok sayıda olan İngilizce çevirilerden de uygun görülenler yine çevrilerek karşılaştırılmalı olarak eklenecektir.

Aristoteles, Peri Hermeneias (Yorum Üzerine) 9. Bölüm Değerlendirmesi (18a 28-19b 4)

Bölüm 17 paragrafa bölünerek yorum ve değerlendirme yoluna gidilmiştir. Paragrafların bölünmesi sırasında anlam bütünlüğü ve konuların ayrı bağlamlarda ele alınabilecek olması göz önünde tutulmuştur. Her paragraf kendi içinde ve bölüm bütünlüğüyle ilişkili olarak ele alınmıştır.

18a 28-33 *“Dediğimiz gibi olanlar ve olmuş olanlarda evetlemenin ya da değillenmenin doğru ya da yanlış olması bir zorunluluk; bütünsel kaplamıyla alınmış tümelerde de her zaman birinin doğru ötekinin yanlış olması bir zorunluluk; tekilerde de bu böyle. Bütünsel kaplamıyla alınmamış tümelerde bu zorunlu değil. Bunlar üzerine konuştuk.”*

Aristoteles bu bölüme başlarken bir hatırlatmada bulunarak önceki bölümlerde söylemiş olduğu olumlu ve olumsuz önerme çiftlerinin çeşitli karşı olum durumlarında zorunlu olarak birinin doğru diğerinin yanlış olduğu durumları belirtmektedir. Bu zorunluluğun istisnası olan durumları da belirttiikten sonra zorunlu olmayan durumları açıklamaya geçmiştir.

Doğru veya yanlışlığın zorunlu olması her şeyden önce orta durumun yokluğu yasaının (üçüncü halin olanaksızlığı) olduğu durumların belirlenmesine yönelik bir girişim olarak görülebilir. Ancak bu yasanın dışında bir yasa olarak anlaşılacak iki değerlilik doğruluk ve yanlışlık için söz konusuken orta durumun yokluğu varlık açısından anlaşılmaktadır. Çünkü varlık alanında bir şeyin olması ya

da olmaması söz konusu olurken önermelerin doğru veya yanlış olması söz konusu olmaktadır. Durum böyle olunca bu bölümde aslında iç içe geçmiş olan iki kural yani orta durumun yokluğu ve iki değerlilik açısından bazı sorunlar da belirecektir.

Olumlama ve olumsuzlamanın doğru veya yanlış olmasının zorunlu olduğu durumlar üç şekilde belirlenmiştir. İlk zorunluluk durumu “olanlar ve olmuş olanlar” alanında belirmektedir. “Olanlar” derken Aristoteles şimdiki zamanı kastederek şimdi oluyor olan olayların zorunlu olarak zaten gerçekleşiyor olmasına dayanarak doğru veya yanlışlığının da zorunlu olduğunu bildirmektedir. “Yürüyorum” diyen birisinin bu eylemi gerçekleşiyor olduğu için zorunlu bir durum olmakta ve buna ait önerme de bir kesinliğe kavuşarak zorunlu olarak doğru olmaktadır. “Olmuş olanlar” ile kastedilen ise geçmişe ait olaylar olup bu zaman boyutunda da zaten gerçekleşmiş olan olaylar açısından olma ya da olmamaya ait bir zorunluluk söz konudur. “Yürümüşüm” dediğinde bu eylem zaten gerçekleşmiş olduğu için olma ya da olmama zorunluluğa kavuşmuş buna ait önermeler de yine bir zorunluluk kazanmıştır. Dolayısıyla geçmişe ait önermelerin de doğru ya da yanlış olması kesin olup zorunlu olarak doğru ya da yanlış değer almaktadır.

İkinci zorunluluk alanı önermeler açısından belirerek “bütünsel kaplamıyla alınmış tümeller” her zaman birinin doğru ve ötekinin yanlış olmasıyla zorunluluğa tabi olmaktadır. Bütünsel kaplamıyla alınmış olan tümeller olumlu ve olumsuz çiftlerden oluşarak karşı olumları çelişiklik ve karşıtlık olarak belirmektedir. Karşıt olanlar “Her insan aktır” ve “Hiçbir insan ak değildir” önermeleridir ama burada daha önce anlatıldığı gibi tam bir karşı olum ancak çelişik önermelerde olduğu için “Her insan aktır” ve “Her insan ak değildir” önermeleri asıl olarak zorunluluğa tabi olan önermelerdir. O halde Aristoteles’in ikinci tip zorunluluğu sadece çelişik önermeler açısından söz konusudur.

Üçüncü tip zorunluluk ise tekil önermelerin karşı olumunda söz konusudur. Tekil önermelerin karşı olum durumunda olumsuzları her zaman çelişigi olduğu için bunlar çelişki durumu içinde bulunmaktadır. “Ali öğrencidir” ve “Ali öğrenci değildir” önermeleri birbirine çelişiktir ve biri doğruyken diğeri zorunlu olarak yanlış olmaktadır. Şimdi tümel olumlu ile tikel olumsuz ve tümel olumsuz ile tikel olumlu önermeler arasında da bir çelişkinin olmasına rağmen bu konu içinde Aristoteles bu tür önermeleri ele almamış, konuyu geleceğe ait tekil önermeler bağlamında değerlendirmiştir.

18a 34-39 *“Olacak olan tekilerde ise bu böyle değil; çünkü her evetleme ile değilme doğru ya da yanlış olsa, her şeyin ya olması ya da olmaması gerekcek: Biri bir şeyin olacağını, bir başkası bu aynı şeyin olmayacağını söyleyecek olsa, her evetleme doğru ya da yanlış olduğundan, bu ikisinden birinin doğruyu söylemesi gerektiği açık; çünkü bunlarda ikisi aynı anda olmayacaktır.”*

Zorunluluğun yer almadığı durumları bir önceki kısımda belirlemeye başlayan Aristoteles bu kısımda bu durumları devam ettirmektedir. Zorunlu olmayan önermeler olarak öncelikle “bütünsel kaplamıyla alınmamış tümeler” belirlenmiş ve bunlarda bu makalenin yorumu açısından orta durumun yokluğu yasasının işlemediği sonucuna varılmıştı. Ayrıca bütünsel kaplamıyla alınan tümelerden olan karşıt önermelerde de zorunluluk söz konusu olamamaktaydı. Dolayısıyla zorunlu olan önermeler sadece çelişki ilişkisi içinde olan tümel ve tekil önermelerdir. Aslında tekil önermelerin de tüm kaplamaları belli olduğu için tümele dönüşmekte ve bu durum meydana gelmekteydi. Önermelerde zaman boyutu da söz konusu olduğu için zorunluluk sadece şimdiye ve geçmişe ait önermeler gerçekleşmiş olduğundan söz konusu olmaktadır.

Aristoteles buradan itibaren zaman açısından geleceğe ait tekil önermeleri ve zorunluluk açısından da orta durumun yokluğu yasasını değerlendirmeye almaktadır. Aristoteles son belirlemede bütünsel kaplamıyla alınmamış tümelerde bir zorunluluğun olmadığını ortaya koymuştu. Yani tekel ve belirsiz önermelerin zorunlu olarak birinin doğru diğerinin yanlış olamayacağını belirlemişti. Ancak bu kısmın başlangıcında “olacak olan tekiller” için durumun farklı olduğunu söylemekte ama zorunlu olduğunu veya zorunlu olmadığını henüz söylememektedir. Olmuş olan ve oluyor olan tekiller için zaten bir zorunluluk söz konusu olduğu için Aristoteles şimdiki zamanı çevreleyen ikinci zaman olan gelecek zaman açısından tekil önermelerin durumunu ele almaktadır.

Olacak olan tekillerde de zorunluluk durumunu incelemeye başlayan Aristoteles, eğer her olumlama ile her olumsuzlamanın, yani her önermenin, doğru ya da yanlış olması söz konusuysa ve doğruluk da gerçekliğe uygunluksa o halde iddia konusu olan her şeyin ya olması ya da olmaması gerektiğini belirtmektedir. Aristoteles daha önceki bölümlerdeki iddialarını olmak ve olmamak ile doğruluk ve yanlışlık seçeneklerini ortaya koyup bunları birbiriyle ilişkilendirerek temellendirmişti. Buna göre varlık alanında “olmak” ile “olmamak” dışında bir seçenek olmadığı gibi bilgi alanında da buna uygun olarak “doğru” ve “yanlış”ın dışında bir seçenek bulunmamaktadır. Olanı ve olmayanı olduğu ya da olmadığı gibi gösteren önermeler doğru, olanı ve olmayanı olmadığı gibi gösteren önermeler ise yanlıştır. Aksi durumda çıkan önermelerin zaten bir çelişki içinde olduğu da ortaya konmuştur. Bu durumda her önermenin bu ikili mantığa uygun olması düşünülmektedir. Elbette buna uygun olmayan yani zorunlu olmayan örnekler önermeler açısından belirlenmiştir. Şimdi bu açıdan bakıldığında geleceğe ait tekil önermelerin de ya doğru ya da yanlış olması şimdilik bir zorunluluk gibi görünmektedir.

Bu anlamda geleceğe ait olaylar açısından biri “olacağını” bir diğeri “olmayacağını” söylediği durumda “olacağını” söyleyen kişi açısından da “olması” ya da “olmaması” dışında bir seçenek ve olanak bulunmazken, “olmayacağını” söyleyen kişi açısından da “olmaması” ya da “olması” dışında bir seçenek ve olanak bulunma-

maktadır. Her iki kişinin önermelerinin olumlanmasının doğru ya da yanlış olması dışında bir seçenek ve olanak olmadığından bu iki kişiden birinin önermesinin doğru olacağı açık biçimde bu akıl yürütmeden çıkmaktadır.

18a 39- 18b 4 *“Aktır’ ya da ‘ak değildir’ demek doğrusya, ‘ak olması ya da ak olmaması’ zorunludur. Ak olursa ya da olmazsa, evetlemek ya da de-
ğillemek doğrudur. Olmazsa yanlış olur, yanlışsa olmaz. O halde ya evetlemenin ya de-
ğillenmenin doğru olması bir zorunluluk olur.”*

Olaylar ve önermeler açısından orta durumun yokluğunun bir zorunluluk olduğunu temellendirmeye devam eden Aristoteles örnekler vererek açıklamasını aydınlatmaktadır. Bir şey için “aktır” ya da “ak değildir” demek doğrusya o halde o şeyin “ak olması” ya da “ak olmaması” da zorunlu olmaktadır. Aslında akıl yürütme tersinden gidince daha doğru olmaktadır çünkü bir şey aslında “ak olduğu” ya da “ak olmadığı” için “aktır” ya da “ak değildir” önermeleri zorunlu olarak doğru ya da yanlış olmaktadır. Ancak Aristoteles’in çelişmezlik yarasını varlık açısından da kabul ettiği göz önüne alındığında doğruluk ve yanlışlıkla da şeylere ait olma ya da olmama durumu da bir zorunluluk içermektedir.

Aristoteles örneğini açıklamaya devam ederek “ak olursa ya da olmazsa” olumlamanın ya da olumsuzlamanın doğru olacağını belirtmektedir. Yani sadece iki durum söz konusuysa ve bu durumlar birbiriyle çelişik iki seçeneği içeriyorsa ve bunlardan başka da bir seçenek yoksa bunlardan birinin olması zorunludur. Zorunlu olarak olan bu durumlardan biri doğrusyken diğeri de yanlış olacaktır. Ama eğer diyelim ki şeyin kendisi gerçekte ak olmazsa, beyaz değilse “aktır” önermesi yanlış olacaktır. Ya da “aktır” önermesi yanlışsa şeyin kendisi ak olmayacak, gerçeklikteki durumu beyaz renkte olmayacaktır. Bu durumda az önce söylediği gibi Aristoteles açısından çelişikliğinin ve orta durumun yokluğunun hem varlıksal hem de zihinsel bir boyutu söz konusu olup bunlar birbirine sıkı sıkıya bağlıdır. Bu kısımda Aristoteles son olarak bu akıl yürütmenin sonucu olarak olumlama ya da olumsuzlamanın doğru olmasının bir zorunluluk olduğunu belirtmektedir. Yani çelişik önerme çiftlerinden birinin doğru olmasının zorunlu olduğu sonucunu çıkarmaktadır.

Aristoteles’in bu akıl yürütmelerle iç içe geçmiş olan diğer bir akıl yürütmesi de kiplik alanında açığa çıkmaktadır. Baştan beri vurgulamış olduğu “zorunluluk” durumu hem şeyler hem de önermeler açısından ortaya konmuş olmaktadır. O halde çelişik önerme çiftlerinde zorunluluk ve olanaksızlık kipleri de bu akıl yürütmeyle birlikte geliştirilmektedir.

Bu bölümün bundan sonraki kısımlarında başta bahsedilen orijinal metnin biçim ve içeriğinden kaynaklanan bulanıklıklar söz konusu olmaktadır. Bunun üzerine eklenen farklı çeviriler anlamdaki zorluğu fazlasıyla artırmaktadır. Bu nedenle artık gerekli görülen yerde alternatif çevirilere de yer verilerek bu çevirilerin

yorumları da makalenin bu kısımlarında yer alacak ve karşılıklı değerlendirme olanağı sağlayarak en doğru anlamaya ulaşılmaya çalışılacaktır. Bu amaçla orijinal metnin alıntılarında çevirilerinin kime ait olduğu belirtilerek aynı kısmın eğer farklı bir anlamı varsa farklı yorumlarına da yer verilmiş olacaktır.

- 18b 5-9 “Çünkü hiçbir şey ne belirsizdir ne de gelişigüze; ne belirsiz ne gelişigüze olur, ne olacaktır ne de olmayacaktır. Tersine her şey bir zorunluktan ötürü olacaktır, gelişigüze değil (çünkü ya evetleyen ya değilleyen doğru söyler). ‘Oluyordu’ ya da ‘olmuyordu’ bu şekildedir. Belirsizlik, hiçbir şeyin böyle olmaktan çok şöyle olmadığı ya da olmayacağıdır.” (Babür çevirisi, Aristoteles, 2002: 20-21)
- 18b 5-9 “Bu böyle olunca, ister tesadüfün etkisiyle, ister belirsiz bir tarzda, gelecekte gelişigüze varolabilen ve yokolabilen hiçbir şey ne vardır, ne de olur; amma hiçbir belirsizlik olmaksızın gereklilikten doğar. Gerçekte, ya tasdik eden, yahut inkâr eden doğruyu söyler. Aksi halde bir olgu, gelişigüze olabilir veya olmayabilirdi. Çünkü belirsizlik şimdi veya gelecekte şu veya bu şekilde davranmaya ilgisizlikten başka bir şey değildir.” (Atademir çevirisi, Aristo, 1996: 17)
- 18b 5-9 “Bundan da olan, oluyor olan ve olacak olan hiçbir şeyin şansa veya tesadüfle olmadığı sonucu çıkar, çünkü her şey zorunlulukla ve tesadüfe yer vermeksizin olmaktadır (çünkü ya olumlayan ya da olumsuzlayan doğru söylemektedir). Diğer türlü olması da olmaması da eşit bir derecede iyi olacaktır, çünkü şans eseri olan, ‘böyle’ olmamaktan veya olmayacak olmamaktan daha fazla ‘böyle’ bir şey değildir.” (Ackrill çevirisi, Aristotle, 2002: 50)
- 18b 5-9 “Şimdi eğer her şey böyleyse, hiçbir şey şimdi veya gelecekte tesadüfen olmuyorsa ya da tesadüfen olmayacaksa ve gerçek bir seçenek yoksa; her şey zorunlulukla ve olması gerektiği gibi olur. Çünkü ya olumlayan ya da olumsuzlayan olayları olduğu gibi söylemektedir. Eğer şeyler zorunlulukla olmazsa bir olay olması gerekirken kolayca olmayabilirdi; çünkü ‘tesadüf’ sözcüğünün anlamı şimdiki ve gelecekteki zamandaki olayların iki karşı yönde de gelişebilmesi durumudur.” (Edghill, 1941: 46)
- 18b 5-9 “Şimdi eğer her şey böyleyse, şansa veya tesadüfe bağlı olarak olan ya da olacak olan hiçbir şey yoktur. Olumsuzluk söz konusu değildir ve tüm olaylar zorunlulukla olmaktadır. Birisi bir şeyin olacağını diğeri olmayacağını söylediğinde sadece ikisinden biri doğru olacaktır. Doğru olmayan iddia gerçekleşmeyecektir.” (Cook çevirisi, Aristotle, 1962: 133)

Görüldüğü gibi bu pasaja ait beş çeviri söz konusu olup tümü de alıntılanmıştır. Bunlar Babür ve Atademir’in Türkçe çevirileri ile Ackril, Edghill ve Cook’un *Yorum Üzerine*’ye ait İngilizce çevirilerinden oluşmaktadır. İngilizce olan metinler bu çalışma kapsamında Türkçeye çevrilmiştir.

Olayların ve olaylara ait önermelerin çelişik iki duruma sahip olmasına ilişkin zorunluluk argümanına devam eden Aristoteles bu kısımda rastlantı, şans, talih ve tesadüf gibi durumları da elemek amacındadır ama aslında zorunluluk görüşünü kabul etmemekte ve tekil önermelerin zorunlu mu olanaklı mı olduğunu belirlemek için zorunluluğu değerlendirmektedir. Bu amaçla hiçbir şeyin belirsizlik ve gelişigüzellik içinde oluşmadığını belirtmektedir. Olaylar şimdiki zamanda da gelecek zamanda da bir belirsizliğe, şansa ya da rastlantıya dayanmamakta zorunlu biçimde gerçekleşmektedir. Geçmiş açısından zaten olmuş olanlar zorunlu bir biçimde öyle kalmaktadırlar çünkü olmuş bitmiş olan şeyler de artık seçenek kalmamaktadır. Şimdiki zamanda ve gelecek zamanda da olan ve olacak olan şeylerin zorunlu olmasının nedeni ise yine iki seçenek olan olumlu ve olumsuz durumlardan birinin zorunlu olarak gerçekleşecek olması ve bu durumları bildiren olumlu ve olumsuz önermelerden birinin de zorunlu olarak doğru olacak olmasıdır. Aristoteles’in her fırsatta vurgulamış olduğu çelişik ve orta durumun yokluğunun ortaya koymuş olduğu iki seçenektan birinin mutlaka olması ve doğruluğu bu zorunluluğun kaynağıdır.

Aristoteles bu kısmın sonunda olaylardaki belirsizliğin nereden kaynaklandığını bildirmektedir. Buna göre şeylerdeki belirsizlik “böyle olmak” kadar “böyle olmamak” durumlarının aynı anda olmasıyla ve ucu açık bir durumda olan bu iki seçeneğin eşit bir biçimde var olmasıyla ilgidir. Belirsizlik, zorunlu olmayış veya olumsuzluk bu anlamda olayların “olma ya da olmama” şeklindeki iki seçeneğin hala eşit olarak yer aldığı ve “olacak olan” açısından belirsizliğin sürdüğü bir durumu ifade etmektedir.

Belirsizlik kavramını gündeme getiren Aristoteles bununla aynı zamanda olumsuzluk kipini de akıl yürütmesine dâhil etmiş olmaktadır. Çünkü olumsuzluk durumunda olayların ne yöne doğru gelişeceği belli olmadığı gibi önermelerin de zorunlu olmaması söz konusu olmaktadır. Zorunlu olmayan olaylar ve doğruluk değerleri şimdilik olmama ya da olmayacak olma durumu açısından da belirlenmiş olmaktadır. Bu pasaja ait çevirilerin tümüne bakıldığında olumsuzluk kavramının tanımının ele alındığı ve zorunluluk kavramıyla karşılaştırıldığı görülmektedir. Karşıt kavramlar olarak ele alınan bu sözcüklerden olumsuzluk aslında bir belirsizliği, şans, tesadüf, rastlantıyı ve gelişigüzellik içermektedir. Bu durum olaylar açısından ele alındığında geleceğe ait olanların bu yapıda olduğu görülmektedir. Gelecek henüz gerçekleşmediği için olayların sadece öngörülmesi söz konusu olup bu öngörü de sadece iki genel şekilde olabilmektedir. Belli bir olay ya olacak ya da olmayacaktır ve zorunlu olan bu iki seçenekli durumun bütünüdür. Ama o olayın “olması” veya “olmaması” tek tek bir seçenek olarak sunulduğunda zorunlu biçimde

söylemek mümkün değildir. Çünkü aynı olayın olumlu ve olumsuz iki yanıyla ilgili çelişki söz konusuken tek olarak alındığında bir çelişki oluşmamaktadır.

Öte yandan önermelerin de buna bağlı olarak doğru ya da yanlış olacağı değerlendirilmesi de aynı yorum içinde ele alınmaktadır. Önermeler de olaylara bağlı olarak bir belirsizlik ya da zorunluluk taşımaktadır. Gelecekteki belli bir olayla ilgili olan önerme zorunlu olarak doğru ya da yanlışken, gerçekteki herhangi bir olayla ilgili önerme olumsuzluğa tabi olup biri doğruyken diğeri yanlış olamamaktadır.

Önermelerde de aynı durum söz konusudur ama bir farklılık olarak önermeler mantıksal anlamda bir zorunluluğa tabi olurken olayların zorunluluğu “kaçınılmazlık” anlamında bir zorunluluktur. Çünkü zorunlu olan olaylar şimdiye ve geçmişe ait gerçekleşmiş olaylardır ve bu sonuç kaçınılmazdır. Aristoteles akıl yürütmesinin devam eden bölümlerinde bu ayrımlara değinecektir.

18b 9-16 *“Öte yandan şimdi ak ise, olmuş olan bir şeyin olacağını söylemek her zaman doğru olacak biçimde, ak olacağını daha önceden söylemek doğru olurdu. Olduğunu ya da olacağını söylemek her zaman doğru olsa, bunun olmaması ya da olmayacak olması olamaz. Olmaması olamayan şeyin olmaması olanaksızdır; olmaması olanaksız olan şeyin olması zorunlu. Demek ki hiçbir şey ne gelişigüzel ne de belirsiz olacak; çünkü gelişigüzel olsa zorunlu olmazdı.”*

Belirsizliği, şeylerin böyle olmak ya da böyle olmamak durumu olarak tespit eden Aristoteles yeniden zorunluluk konusuna dönerek belirsizlik durumu ile karşılaştırmaya devam etmektedir. Şeylerin “böyle olduğu” durumlarda belirsizliğin olmadığını söylediği için bu tanımını açıklamakta ve örnek vermektedir. Bu anlamda ona göre eğer bir şey şimdi ak ise ak olacağını önceden söylemek doğru olurdu. Ama olmamış bir şeyi önceden bilmek ve söylemek anlamına gelen bu durum Aristoteles açısından o şeyin olmamasını olanaksız hale getirerek olmasını zorunlu kılmaktadır. Bu durumda da yani olmaması olanaksız olma durumunda da olması açısından bir zorunluluk doğmaktadır. Katı bir belirlenmişlik ve zorunluluk anlamına gelen bu sonuç şimdilik Aristoteles tarafından reddedilmemiştir ancak buradan da insan iradesinin özgürlüğünün ortadan kalkarak kör bir determinizmin ya da bir fatalizmin çıkacağı açık bir şekilde görülmektedir. Bu kısım ile ilgili olarak son sözlerini söyleyen Aristoteles her şeyin böyle zorunlu olduğunu ve belirsizlik ile tesadüfün yeri olmadığı ve eğer tersi olsaydı zorunluluğun olamayacağını belirtmektedir. Böylece “olanaksızlık” durumu da açığa çıkmış olmaktadır. Buna göre eğer bir olay önceden doğru olarak söylenirse, yani olaya ait önermelerden biri zorunlu olarak doğru olursa, olayın “olmaması” olanaksız duruma gelmekte ve “olması” da zorunlu olmaktadır. Tersisi durumda yani olmamasına ait önerme doğru olsaydı o olay zorunlu olarak olmayacak ve bu kez de “olması” olanaksız olacaktı. Demek ki zorunluluk ve olanaksızlık belirlenmişlikten doğan durumlardır ve seçenek yokluğu buna yol açmaktadır.

- 18b 17-20 “*Bununla birlikte bir şeyin ne olacağını ne olmayacağını söylemenin doğru olduğu söylenemez. Çünkü ilkin, evetleme yanlışken değilme doğru değil; değilme yanlışken evetlemenin doğru olmadığı oluyor.*” (Babür çevirisi, Aristoteles, 2002: 21)
- 18b 17-20 “*Ne tasdikın, ne de inkârın doğru olmadıklarını ileri sürmek de mümkün değildir. Söz gelimi: filân olgu ne gerçekleşecek, ne de gerçekleşmiyecektir denemez. İlkin, bunun sonucu şudur ki tasdik yanlış idiye inkâr doğru olmazdı, bu defa da inkâr yanlış idiye tasdik doğru olmayabilirdi.*” (Atademir, Aristo, 1996: 18)
- 18b 17-20 “*Bununla birlikte bir şeyle ilgili ne böyle olacaktır ne de böyle olmayacaktır şeklindeki iddiaların ikisinin birden doğru olmadığı söylenemez. Çünkü birinci olarak olumlama yanlışken olumsuzlama doğru olmayabilir ve olumsuzlama yanlışken de olumlama, bu görüşe göre, doğru olmayabilir.*” (Ackrill çevirisi, Aristotle, 2002: 51)
- 18b 17-20 “*Yine tekrar etmek gerekirse bir olayın ne olacağı ne de olmayacağıyla ilgili ne olumlama ne de olumsuzlama doğrudur denebilir ve böyle bir durumu savunmak da olanaksızdır. Çünkü ilk olarak, olayların sadece bir önermenin yanlış olduğunu kanıtlaması gerekirken, karşı olumu hala doğru olamamaktadır.*” (Edghill çevirisi, Aristotle, 1941: 46)
- 18b 17-20 “*Buna rağmen iki önermenin de doğru olmadığı söylenemez. Örneğin, belli bir olayın gelecekte ne olacağı ne de olmayacağı söylenemez. Çünkü birinci olarak olumlama ya da olumsuzlamadan biri yanlış olmalıyken diğeri hala doğru olmayabilmektedir.*” (Cook çevirisi, Aristoteles, 1962: 135)

Aristoteles önceki kısımlarda ele almış olduğu geleceğe ait önermelerle ilgili zorunluluk argümanını burada artık nihayete erdirmiş ve geçersizliğini göstermeye geçmiştir. Az önce söylendiği gibi eğer geleceğe ait önermelerde bir zorunluluk olsaydı kaçınılmaz bir biçimde insan özgürlüğü ve iradesi ortadan kalkacak ve bir determinizmin ve fatalizmin içine düşülmüş olacaktı. Bir anlamda bundan kaçmak isteyen Aristoteles akıl yürütmesinin bundan sonraki kısımlarında zorunluluğu geleceğe ait önermeler açısından reddedecektir. Öte yandan empirik bir kafa yapısına sahip olduğu bilinen Aristoteles gibi birinin bu tip bir sonuçla kâhinliği ve falcılığı da onaylamaktan kaçındığı düşünülebilir. Elbette diğer sonuçlarının yanında daha zayıf bir sonuç gibi görünse de olaylar dizisinin önceden doğru olarak bilinmesi ister istemez böyle bir duruma da yol açacaktır.

Bu pasajdaki farklı çevirilere bakıldığında anlam bakımından oldukça farklı metinlerle karşılaşılmaktadır. Her şeyden önce Babür çevirisi, “*Bununla birlikte bir şeyin ne olacağını ne olmayacağını söylemenin doğru olduğu söylenemez. Çünkü ilkin, evetleme yanlışken değilme doğru değil; değilme yanlışken evetlemenin doğru olma-*

diğı oluyor.” diyerek ilk cümlede anlamı “ne olacağını ne de olmayacağını söylemek doğrudur” olarak belirlemiştir. Böyle bir anlam ise “ne...ne” bağlacıyla kurulan önermeyi söylemenin doğru olmadığı sonucuna getirmektedir. Belki dolaylı olarak böyle bir sonuç da pasajdan çıkarılabilir ama daha baştan böyle bir anlamın varlığı dikkatleri “böyle bir önermeyi söylemenin yanlışlığına” çekeceği için yapılacak yorumlar da bu doğrultuda ve hatalı olabilecektir. Diğer çeviriler aşığı yukarı birbirine benzer anlamlar içerdieği için Edghill’in, Boethius’tan yapmış olduğu çevirisi şöyledir:

“Yine tekrar etmek gerekirse bir olayın ne olacağı ne de olmayacağıyla ilgili ne olumlama ne de olumsuzlama doğrudur denebilir ve böyle bir durumu savunmak da olanaksızdır. Çünkü ilk olarak, olayların sadece bir önermenin yanlış olduğunu kanıtlaması gerekirken, karşı olumu hala doğru olamamaktadır.”

Bu çeviride ilk cümledeki anlam oldukça farklılaşmıştır. Çünkü burada “ne...ne” bağlacıyla kurulan önermeyi söylemenin yanlış olacağını değil, böyle bir önermede yer alan karşı olum içindeki iki önermenin de doğru olmadığı vurgulanmaktadır. Bunu söylemekle de pasajın yorumu bambaşka bir yöne doğru kaymaktadır. Bunun nedeni çelişik önerme çiftlerinden birinin zorunlu olarak doğru olması gerekliliğidir. Oysa Edghill çevirisi iki çelişik önermenin de doğru değeri alamadığını bildirmektedir. Aristoteles’in böyle bir durumu eleştirdieği açıktır ve bunu kanıtlamak için de iki akıl yürütme geliştirmektedir. Yukarıda alıntılanan iki çeviride de ortak olan nokta, ilk kanıtın çelişik önerme çiftlerinin ikisinin de yanlış değerini alıyor olmasıdır. Edghill çevirisi bu anlamda ikinci cümleyle uyum içindedir. Çünkü Aristoteles başta her iki önermenin de doğru değeri alamayacağını söylemiş ve bunlardan biri olaylara göre açıkça yanlış olurken diğerini doğru olamamıştır. Üstelik bu kez diğer önerme alındığında da aynı sonuç çıkmıştır. Demek ki böyle bir iddiayı zorunlu önermeler açısından savunmak imkânsızdır. Ayrıca doğru bir önerme olanı ve olmayanı olduğu ya da olmadığı gibi anlattieği için burada eleştirisi yapılan önerme doğru değeri alamadieği için olan ya da olmayan bir şey de bulunmamaktadır.

Aristoteles ayrıca burada asıl amacı olan zorunluluğu elemek için (herhangi bir şeyin olacağını da olmayacağını da söylenmesinin doğru olmadığını belirtmektedir. Yani geleceğe ait önermelerde olumlu ve olumsuz önerme çiftinin her ikisi de doğru değeri almayabilmektedir. Çünkü ister geleceğe ait belli bir olay olsun ister sadece herhangi bir olayın “olma ya da olmama” durumu olsun daha o andan ona ait önerme çiftinin kesin bir biçimde doğru ya da yanlış değeri alması mümkün görünmemektedir. Önermelerden birine örneğin “Yarın yağmur yağacak” önermesine yanlış denirse karşısında yer alan olumsuz “Yarın yağmur yağmayacak” önermesi hemen doğru olamamakta, ya da olumsuz önermeye yanlış denirse olumlusu hemen doğru olamamaktadır. Cümledeki ifadenin bu şekilde kullanıl-

ması önermelerin çelişik değerleri zorunlu olarak hemen alamamalarına vurgu yapmaktadır. Oysa çelişik önermelerde biri yanlış olurken diğeri zorunlu olarak doğru olmakta veya biri doğru olurken diğeri zorunlu olarak yanlış olmaktadır. Aristoteles ise biri örneğin yanlışken diğeri doğru olmamakta diyerek çelişikliğe bir göndermede bulunmuştur. Ama aynı zamanda önermelerden birinin doğru değeri alamamasına rağmen ikisinin de yanlış olmadığını göstermiş olmaktadır. Çünkü biri yanlış olurken diğeri de yanlış oluyor demek yerine diğeri doğru olmuyor demeyi tercih etmiştir. Bu da belirsiz önermelerdeki olumsuzluk kapısını açık bırakmak adına yapılmış incelikli bir akıl yürütme tekniği gibi görünmektedir.

Bu pasajla ilgili kısa bir özet yapılırsa, gelecekte olacak olan olaylar için “olacak” ya da “olmayacak” şeklinde şimdiden zorunlu bir olumlama ya da olumsuzlama yapmanın olanaksızlığı söylenmiştir. Bu durum olayların gerçekliğiyle ilgilidir. Aristoteles zorunluluğun olmadığını kanıtlamak için ilk olarak gelecekteki olaylara ilişkin çelişik önermeler için (çünkü birbirine sıkı sıkıya bağlıdır) şimdiden biri zorunlu olarak doğruyken diğeri zorunlu olarak yanlıştır denemeyeceğini çünkü olayların henüz gerçekleşmemiş olduğunu dolayısıyla olumsuzluğun söz konusu olduğunu ileri sürmektedir. Diğer bir sonuç da, eğer tüm olaylar ve olaylarla karşılıklı ve döndürmeli bir bağlılığı olan olaylara ilişkin önermeler zorunlu olsaydı “ne olacak ne de olmayacak” türünden önermelerin de zorunlu olması gerekecekti. Oysa “olma” ve “olmama” ile ilgili tüm seçenekleri eleyen bu tip önermelerin söylenmesi bile kendi içinde bir paradoks yaratmaktadır. Çünkü bir önermenin ya kendisinin ya da çelişliğinin doğru olması ve önermenin imlediği şeyin de gerçekleşmesi zorunludur. Oysa böyle bir önerme daha baştan kendini yıkarak doğruluğunu elemektedir. Olumsuzluğun ya da belirsizliğin bu anlama gelmediğini de göstermek isteyen Aristoteles bu tip önermelerin saçmalığını ve yine bu tip önermelerin olumlu ve olumsuzlarının ikisinin birden yanlış değeri alamayacağını kanıtlama amacını gütmüştür. Çünkü iki çelişik önerme de yanlış değeri alırsa geleceğe ait olumsal önermelerden birinin doğru olma olanağı da zedelenmiş olacak ayrıca olumsuzluğun kendisinin de böyle saçma bir şey olduğu sonucu çıkacaktır. Bu nedenle bu tip önermelerin doğruluk değerlerini incelerken “birinci yanlış olurken ikinci doğru olamıyor” demiştir. Oysa birinci de ikinci de yanlış olmaktadır diyebilirdi ama bu sonuç kendisini tam da kaçınmak istediği duruma düşürmüştü olurdu. Olumsuzluk kapısını açık bırakmak isteyen Aristoteles bu yüzden ilk önerme yanlışken ikincisi için sadece doğru olamadığını söylemekle yetinmiştir.

18b 20-25 “*Bunun yanında hem ak hem kara olduğunu söylemek doğru olsa, her ikisinin de olması gerekir; yarın olacaksa yarın olacaktır. Yarın ne olacaksa ne olmayacaksa, belirsizlik olmayabilir. Örneğin bir deniz savaşı, ‘bir deniz savaşının ya olması ya da olmaması’ zorunludur.*” (Babür çevirisi, Aristoteles, 2002: 21)

- 18b 20-25 *“Sonra: bir şeyin hem ak, hem büyük olduğu doğru ise, bu iki niteliğin ikisinin birden ona ait olmaları gerekir; bu niteliklerin ona yarın ait olacaklarını tasdik etmek doğru ise, onlar da yarın gerçekte ona ait olacaklardır. Fakat bir olgu hakkında, yarın kendisinin ne gerçekleşeceğini, ne de gerçekleşmeyeceğinin söylenemeyeceği kabul olunursa belirsizliğin kendisi ortadan kalkacaktır. Misal olarak bir deniz savaşı alınrsa, deniz savaşının ne olacağını, ne de olmayacağını söylenmesi gerekir.”* (Atademir çevirisi, Aristo, 1996: 18)
- 18b 20-25 *“İkinci olarak da bir şeyin beyaz ve geniş olduğunu söylemek doğruysa o şey ikisine de sahip olmak zorundadır. Eğer o şey yarın ikisine de sahip olursa yarın sahip olmak zorundadır, olmayacaksa yine yarın sahip olmamak zorundadır. O halde böyle bir durumda şansın yeri yoktur. Bir deniz savaşı örnek alındığında, deniz savaşının ne olması ne de olmaması zorunludur.”* (Ackrill çevirisi, Aristotle 2002: 51)
- 18b 20-25 *“İkinci olarak geçmişte bir şeye hem beyaz hem de geniş demek yine geçmişte doğruysa bu iki niteliğin de o şeye zorunlulukla ait olması gerektir; bu nitelikler eğer yarın o şeye ait olacaklarsa o zaman da yarın o şeye zorunlulukla ait olmaları gerektir. Ama bir olay yarın ne olacak ne de olmayacaksa şans unsuru da yarın elenmiş olacaktır. Örneğin yarın bir deniz savaşının ne olması ne de olmaması gerektiği zorunlu olacaktır.”* (Edghill, Aristoteles, 1941: 46-47)
- 18b 20-25 *“İkincisi aynı şeyle ilgili olarak hem beyaz hem de geniş olduğunun olumlanması doğru olmakta ve bunların ikisine de zorunlu olarak sahip olmaktadır. Eğer bu şey bu iki özelliğe yarın sahip olursa o zaman bunların ikisine de zorunlulukla yarın sahip olacaktır. Ancak eğer bazı olaylar yarın ne olacak ne de olmayacaksa, bu durumda hiçbir açıdan olumsuzluk da olmayacaktır. Örnek olarak bir deniz savaşı alınrsa, deniz savaşının yarın ne olması ne de olmaması bu hipoteze göre zorunlu olacaktır.”* (Cook çevirisi, Aristotle, 1962: 135)

Aristoteles tekrar zorunlulukla ilgili araştırmasına dönerek olumsuzlukla karşılaştırma yapmakta ve açıklamalar getirmektedir. Ancak bu pasaj içerik ve biçim açısından görüleceği üzere oldukça güçlükler barındırmaktadır. Bu güçlüklerin üzerine bir de çeviriyle ilgili olanlar eklenince anlaşılması ve yorumlanması giderek zorlaşmaktadır. Birincil güçlük bu makalenin temele almış olduğu *Yorum Üzerine*'nin Babür çevirisinden kaynaklanmaktadır. Çok teknik ve birebir çeviri yolunu tercih etmiş olan Babür, Türkçe anlamlarda tam bir kavramayı güçleştirmektedir. Net ve anlaşılır bir dil ve çeviri yerine anlam kargaşasına yol açabilecek bağlantı kopukluğu olan cümlelerin kullanılması oldukça fazla ve tüm esere yayılmış durumdadır. Örneğin *“Yarın ne olursa ne olmayacaksa, belirsizlik olmayabilir.”* cümlesinde hemen anlaşılabilen bir ifade söz konusu değildir. Elbette Aristoteles'in

dili ve anlatımının da ele almış olduğu konuların karmaşıklığının da bunda etkisi vardır ancak çevirmenin katkısıyla daha anlaşılır bir dil okuyucu açısından da anlam açısından da çok daha nitelikli bir sonuca yol açabilirdi.

Öte yandan özellikle bu pasajın çeşitli cümleleri hem çeviri hem de anlam bakımından oldukça sorunludur. İlk cümlede Babür çevirisi, “*Bunun yanında hem ak hem kara olduğunu söylemek doğru olsa, her ikisinin de olması gerekir;*” şeklinde geçerken diğer çevirilerin tümünde “kara” sözcüğü ya “büyük” ya da “geniş” şeklinde çevrilmiştir. Örneğin Ackrill çevirisinde bu cümle “*İkinci olarak da bir şeyin beyaz ve geniş olduğunu söylemek doğruysa o şey ikisine de sahip olmak zorundadır.*” şeklinde yer almakta ve “kara” sözcüğü yerine “geniş” (*large*) sözcüğü geçmektedir.

Gözden geçirilen kaynaklarda bu sözcüğün “kara” şeklinde çevrildiği örnek Babür’e ait olmalıdır. Whitaker’ın *Contradiction and Dialectic* adlı yorumlayıcı eserinde herhangi bir çeviri söz konusu değildir ancak bu cümleyi açıklarken o da “beyaz ve siyah” (*white and black*) ifadelerini kullanmıştır (Whitaker, 2007: 117). Ancak bu sözcüğün Grekçe aslına bakıldığında da oldukça garip bir durumla karşılaşmıştır. Şöyle ki, öncelikle Babür’ün temel aldığı Grekçe metinde bu sözcük *μέλαν* (*melan*) olarak geçmekte ve Türkçe karşılığı da gerçekten siyah veya kara anlamına gelmektedir.¹ Ancak Atademir’in Fransızcadan yapmış olduğu metnin çevirisinde bu sözcük “büyük” ve Ackrill, Edghill ve Cook’un İngilizce çevirilerinde ise “geniş” (*large*) olarak geçmektedir. Thomas Aquinas’da da gerek Latincesinde gerek İngilizcesinde “geniş” olarak geçmektedir. Çeşitli yabancı kaynaklar üzerinde yapılan araştırmalarda da “büyük” ya da “geniş” olarak çevrildiği gözlenmiştir. Bu farklı çevirilerin yapıldığı kaynakların birçoğunda Grekçe sözcük *μέγαν* (*megan*) olarak geçmekte ve Türkçe karşılığı da “büyük” veya “geniş” anlamına gelmektedir. Ancak yine bu kaynakların bazılarında bu sözcük Grekçe *μέλαν* (*melan*) olarak geçmesine rağmen ve tümünde de karşılığı olarak “siyah” olması gerekirken “geniş” (*large*) olarak çevrilmiştir. Bu anlamda örneğin “folk.unio.com” ve “dhspriority.org” sitelerinde yer olan orijinal Grekçe metinlerde bu sözcük “*melan*” yazmasına ve “siyah” (*black*) olarak çevrilmesi gerekmesine rağmen “geniş” (*large*) olarak çevrilmiştir. Cook’un *Yorum Üzerine* çevirisindeki Grekçe metinde ve Ackrill’in çevirisindeki dipnotta ise bu sözcük “*megan*” (*large*) olarak geçmektedir (Aristotle, 1962: 18b 21; Aristotle, 2002: 51). Grekçe sözcükteki “*Γ*” (*gamma*) harfinin yanlılıkla “*λ*” (*lamda*) olarak yazıldığı varsayılabilirse bile böylesine bir karmaşanın olması bu çalışmada açısından oldukça şaşırtıcı bulunmuştur.

Ancak Babür çevirisinde Grekçe metnin altına not düşülerek “*melan*” (*μέλαν*) şeklinde yazılmış olan bu sözcüğün “*megan*” (*μέγαν*) olarak da Grekçe metinlerde yer aldığı belirtilmiştir (Aristoteles, 2002: 20). Şimdi metnin yorumlanması açı-

1 “Google çeviri” sayfasında “melan” için “siyah” karşılığı yer alırken “tekna.com” çeviri sayfasında “melas” için “siyah” karşılığı yer almaktadır. Her durumda “melan” ve “melas” “siyah” anlamına gelmektedir.

sından bu sözcük çiftinin “ak-kara” olarak alınmasıyla “ak-geniş” olarak alınması arasında fark olacaktır. Çünkü ilk sözcük çifti olan “ak ve kara” karşıt kavramlardan oluşarak aynı şeye aynı şey açısından aynı anda yüklenmesi mümkün değilken ikinci sözcük çifti olan “ak ve geniş”de bu mümkün olmaktadır. Ayrıca pasajdaki akıl yürütmenin gelişimi açısından “ak-kara” karşıt kavramlarının kullanılmış olması daha doğru görünmektedir. O nedenle bu konuda Babür çevirisi burada asıl olarak kabul edilecek ama bunun yanında diğer çeviriler de alıntılanarak verilecektir.

Bu pasajın diğer bir sorunu da çeviri kaynaklı olarak belirlenebilecek olan son cümlesidir. Yarın bir deniz savaşının olup olmayacağına ilişkin kipsel durumla ilgili bir bilgi aktaran bu cümle oldukça farklı çeviri ve anlamlar içermektedir. Babür çevirisinde, “*Örneğin bir deniz savaşı, ‘bir deniz savaşının ya olması ya da olmaması’ zorunludur.*” şeklinde yer alan bu cümleden çıkan anlam ile Atademir çevirisinde yer alan, “*Misal olarak bir deniz savaşı alınrsa, deniz savaşının ne olacağıнын, ne de olmayacağıнын söylenmemesi gerekir.*” cümlesinden çıkan anlam birbirinden farklıdır. Diğer üç İngilizce çevirideki ifadeler ise birbirinin benzeri olup, ortak bir ifadeyle söylenirse “Yarın bir deniz savaşının ne olacağı ne de olmayacağı zorunludur” şeklinde geçmektedir. Burada farklı olan çevirinin Babür çevirisi olduğu ve diğerlerinin hemen hemen aynı anlamı imledikleri görülmektedir. Ancak Babür çevirisinde de sorunlu olan kısmın tırnak içinde verilmiş olması bu bölümün sonraki açıklamalarıyla bir uygunluk göstermektedir. “Bir deniz savaşının ya olması ya olmaması zorunludur” ifadesi ile *Yorum Üzerine*’nin 19a 23 ile 19b 4 arasında kalan ve kısaca “bir şeyin olması ya da olmaması zorunludur” anlatımı birbiriyle tutarlıdır. Aristoteles burada çelişik iki seçenekten birinin zorunlu olarak gerçekleşeceğini ama bu seçeneklerin tek tek ele alındığında zorunlu olmadığını yani “olması da zorunlu değil, olmaması da zorunlu değil” şeklinde olduğunu ifade etmektedir. Bu son cümleye ait Babür’ün kullanmış olduğu Grekçe metine bakıldığında da bağlaç olarak “ya...ya” eklemine değil “ne...ne” eklemine (*μήτε, mite*) kullanıldığı görülmektedir (2002: 18b 25). Bu çalışmada kullanılan Thomas Aquinas’ın temel aldığı Latince çeviride ve bunun İngilizce çevirisinde de “veya” eklemi kullanılmıştır. Elbette birbirine karşıt olan bu anlamlara yönelik yapılmış olan çeviriler oldukça düşündürücü olmaktadır. Tüm bu nedenlerle bu cümleye ait yorumlamada diğer çevirilerden de yararlanılarak bir değerlendirme yapılacaktır.

Metine dönüldüğünde, önceki kısımda bir şeyin ne olacağına ne de olmayacağına ait önermelerden birinin doğru olmadığını belirtmiş olan Aristoteles, bunun olanaksızlığını ve bu makalenin bir yorumu olarak da geleceğe ait durumların böyle önceden doğru ya da yanlış değerleri alamayacağını söyleyerek buna ait iki kanıt ileri sürmüştü. Birinci kanıtla, geleceğe ait çelişik önermelerin ikisinin de o anda bir doğru değeri alamaması olarak açıklamıştı. Buna göre önermelerden biri yanlış olduğunda çelişigi doğru olamıyor ve diğeri yanlış olduğunda da yine çelişigi doğru olamıyordu. Böylece “ne olacak ne de olmayacak” türü önermelerin belirsiz

yani olumsal kabul edildiğinde ortaya çıkacak durumu göstermişti. Belirsiz olaylar şimdiden doğru veya yanlış olamayan ama iki durumu da eşit bir şekilde taşıyan ve gelecekte bir seçeneğin doğru olacağı önermeler ve olaylardır. Oysa “ne...ne” önermesinin ilk seçeneği yanlış olmasına rağmen diğeri doğru olamamakta ve bu yüzden de belirsiz olamamaktadır. Bu kısımda öncelikle ikinci kanıtını oluşturmaya geçen Aristoteles, Babür çevirisine göre bir şeyin beyaz ve siyah gibi karşıt niteliklere aynı anda sahip olduğunu söylemenin doğru olduğu durumda o şeyin bunlara sahip olmasının zorunlu olduğunu belirtmektedir. Eğer bu iki karşıt niteliğe birden yarın sahip olacağı söyleniyorsa da o zaman yarın sahip olmasının zorunlu olduğunu söylemektedir. Şimdi Aristoteles bu karşıt nitelikleri örnek olarak vermekte bilinçli bir tavır sergilemiştir. Çünkü bu makalenin yorumu açısından aynı şeyin aynı anda karşıt niteliklere sahip olmak olanaksız olmaktadır. Çünkü bir insanın derisinin rengi için aynı anda hem siyah hem de beyaz denemez. Bu örneği vermekteki amacı ise geliştirmiş olduğu akıl yürütmesinde geleceğe ait önermelerin önceden olacağını da olmayacağını da söylemenin doğru olmaması olarak belirlemiş ama aynı zamanda bu tip önermelerin zorunlu kabul edilmesiyle de böylesine olanaksız sonuçlara yol açacağını göstermek istemiştir. Bu durumda eğer bir önerme önceden doğru olarak kabul edilirse olaylar da ona uygun olmak zorundadır çünkü doğru önermeler gerçekliği olduğu gibi ya da olmadığı gibi yansıtan önermelerdir. Aynı şey geleceğe ait doğru önermeler için de geçerli olacak ve yarın bir şeyin bu karşıt renklere sahip olacağı doğruysa o zaman da yarın sahip olması zorunlu olacaktır.

Aristoteles gerçekten bu karşıt renkleri örnek verdiyse bu durumun yanlışlığını açığa çıkarmış olmak istemiştir. Yani bir önermenin doğru ya da yanlış olarak önceden belirlenmesinin olayları da buna zorunlu olarak uygun hale getirecek ve bir saçmalık yaratacaktır. O zaman daha olmamış bir olaya ilişkin zorunlu bir önerme söylenebildiği durumda karşıt olan niteliklere yarın sahip olabileceği de söylenebilecektir. Bu durumda da böyle olanaksız bir önermenin ya kendisinin ya da değilinin zorunlu olarak doğru olması gerekecektir. Bu olamayacağı için gelecekle ilgili olaylar da önermeler de zorunlu değil belirsiz yani olumsaldır.

Ancak eğer diğer çeviriler temele alınırsa, bir şeyin hem siyah hem de geniş olduğunu söylemek doğru olduğunda o şey zorunlu olarak bu iki ayrı niteliğe sahip olacaktır. Bu farklı niteliklere aynı anda sahip olmanın mantıksal açıdan hiçbir yanlışlığı bulunmamaktadır. Yarın sahip olacakları doğru olduğunda ve yarın zorunlu olarak sahip olduğunda da sahip olma açısından mantıksal bir yanlışlık bulunmamaktadır. Ancak diğerinde yürütülmüş olan bir önermenin doğru kabul edilmesiyle şeylerin de ona uygun oldukları ve olacakları tezi bunda da bir saçmalığa yol açmaktadır. O halde çevirilerin her ikisinden de ortak olarak çıkan sonuç bu olmaktadır. Yani ne sahip olacak ne de sahip olmayacaksa şimdi de yarın da zorunlu olarak ne sahip olacak ne de sahip olmayacaktır. Bu sonuç

ise alabildiğine olanaksız bir durum olduğundan böyle bir önermenin zorunlu olamayacağı açıktır.

Bu pasajın Babür çevirisindeki son iki cümlesi de zor bir anlatım ve bulanık bir anlam içermektedir. Bu nedenle beş çeviriye de yine tek tek bakılması zorunlu görünmektedir.

Babür çevirisi “*Yarın ne olacaksa ne olmayacaksa, belirsizlik olmayabilir. Örneğin bir deniz savaşı, ‘bir deniz savaşının ya olması ya da olmaması’ zorunludur.*” şeklinde yer almaktadır. Çeviri bu haliyle ele alındığında “ne olacak ne olmayacak” ifadesi Türkçede oldukça anlamsız bir cümle olarak görünmektedir. Çünkü “olmak” ve “olmamak” iki temel varlık kategorisi olup varlığın “oluş”unu ve “yokoluşunu” ifade eden zorunlu iki seçenektir. Çelişmezlik ilkesine göre de bir şey ya “olacak” ya da “olmayacak”tır. Şimdi “ne olacak ne de olmayacak” dendiğinde iki çelişik durum aynı anda ortadan kaldırılmış olmaktadır. Tek tek ele alındıklarında eğer “olacak” değilse o zaman “olmayacak”tır. Yok, eğer “olmayacak”sa o zaman da “olacak”tır. Ancak “hem olması hem de olmaması mümkün değilse yani olanaksızsa çelişmezlik ilkesi de yıkılmakta, orta durumun yokluğu ve iki değerlilik ilkesi de zarar görmektedir. Ayrıca varlığın “olmak” ve “olmamak” dışında başka bir durumu söz konusu edilmiş gibi de bir sonuç çıkmaktadır. Tüm bu anlam bulanıklıkları sadece “ne olacak ne de olmayacak” ifadesinin tırnak içinde veya italik olarak alınmasıyla önemli ölçüde giderilebilirdi. Öte yandan bu pasajın ikinci cümlesinde tek tırnak içinde alınan *‘bir deniz savaşının ya olması ya da olmaması’* ifadesi az önce önerilen anlamayı kolaylaştırıcı yola örnek olmaktadır ama bu kez de Grekçe metinle uyuşan bir çeviri söz konusu olmamıştır. Tırnak içine alınan bu ifade aslında orta durumun yokluğuna bir gönderme yaparak bir şeyin “olmasının ya da olmamasının” zorunlu olduğunu belirtmektedir.

Metine geri dönülürse bu cümlenin bir önceki cümleyle bağlantılı olduğu ama çevrilirken kopuk bir şekilde alındığı ortaya çıkmaktadır. Bir önceki cümle ak ve kara gibi iki niteliğin aynı anda gelecekte bir şeye ait olacağı doğru olursa böylece o şeyin bu iki niteliğe birden gelecekte zorunlu bir biçimde ait olacağını kanıtlamaktaydı. Aristoteles’in aslında kabul etmediği bu akıl yürütmeye devam edildiğinde “yarın ne (bir şey hem ak hem kara) olacaksa ne (de hem ak hem kara) olmayacaksa, belirsizlik olmayabilir (zorunluluk olabilir)” şeklinde bir anlatım çıkararak daha da netleşmektedir. Bir başka deyişle gelecekte yani yarın bu karşıt niteliklerin aynı şeyde “ne olacağı ne de olmayacağı” doğru olursa (ki bu mümkün değildir) bu durumda o şeyin öyle olması da zorunlu olacaktır. Yani böyle karşıt bir duruma ait önerme doğru olduğunda önermenin imlemiş olduğu bu karşıt durumun gerçekleşmesi de zorunlu olacaktır.

Nihayet pasajın farklı çevirilere sahne olan son cümlesi yine bir önceki akıl yürütmeye açığa çıkan cümleyle bağlantılı olarak sunulmuştur. Bu Aristoteles’e ait olan tanınmış bir örnektir ve tartışmalara sahne olmuştur. Ancak daha önce

anlatıldığı gibi Babür çevirisi kısmen hatalı görüldüğü için diğer çeviriler temele alınarak yorumlanmıştır. Buna göre birbirine benzer imlemelerde bulunan diğer çevirilerden Edghill’inkine göre “Örneğin yarın bir deniz savaşının ne olması ne de olmaması gerektiği zorunlu olacaktır.” cümlesi temel alınmıştır (Aristoteles, 1941: 46-47). Bir önceki örneği pekiştirmek için verilmiş olan bu örnek “ne...ne” önermesinin zorunlu olduğunda olacak durumun gözler önüne apaçık serilmesi amacını gütmektedir. Eğer yarın bir deniz savaşının “ne olacağı ne de olmayacağı” doğru kabul edilirse önerme doğru olduğu için yarın olduğunda deniz savaşının gerçeklikte de “ne olacağı ne de olmayacağı” zorunlu biçimde olacaktır. Bu durum ise açıkça görüldüğü gibi bir saçmalığı göstermektedir.

Öte yandan Edghill’in çevirisi önceki cümlelerle birlikte bir bütün olarak alındığında Grekçe sözcük “kara” olsa da “geniş” olsa da ortak bir yoruma kavuşmaktadır. Buna göre Edghill çevirisi şöyleydi:

“İkinci olarak geçmişte bir şeye hem beyaz hem de geniş demek yine geçmişte doğruysa bu iki niteliğin de o şeye zorunlulukla ait olması gerekecektir; bu nitelikler eğer yarın o şeye ait olacaklarsa o zaman da yarın o şeye zorunlulukla ait olmaları gerekecektir. Ama bir olay yarın ne olacak ne de olmayacaksa şans unsuru da yarın elenmiş olacaktır. Örneğin yarın bir deniz savaşının ne olması ne de olmaması gerektiği zorunlu olacaktır.”

Bu akıl yürütmelerin başlangıcında olan önerme eğer hatırlanırsa “ne olacağı ne de olmayacağı” doğru değildi. Aristoteles bunu çürütmek için geliştirdiği iki kanıtın birincisinde bu önermenin doğru olmasının koşulunun bileşenlerinden en az birinin doğru değeri alması olduğunu söylemişti ve alamadığını göstermişti. Böylece “ne...ne” önermesi eğer belirsiz önerme olarak kabul edilirse olumlamanın ya da olumsuzlamanın birinin doğru olması gerekirken olmuyordu. Oysa belirsiz önermeler şimdi değil ama gelecekte olumlama ya da olumsuzlamasından birinin zorunlu olarak doğru olacağı önermelerdi. Bu durumda ilk kanıtı göre bu tip bir önerme belirsiz olamamaktaydı. Yine bu önermeyi çürüten ikinci kanıtında ise “ne...ne” önermesinin zorunlu olup olmadığı araştırılmıştır. Bilindiği gibi zorunlu önermeler doğru olduğu önceden bilinen önermelerdir ve böylece seçenek durumu olmamaktadır. Bu anlamda önce “hem...hem” bağlacıyla kurulan bir önerme vererek zorunluluk argümanına göre böyle bir önermenin geçmişte de gelecekte de zorunlu olarak doğru olması gerektiğini bildirmişti. Şimdi eğer böyle bir önerme zorunlu olarak gerçekleşecekse o zaman bu önermenin bağlı olduğu ve içinde yer aldığı ilk önerme olan “ne...ne” önermesi de zorunlu olarak gerçekleşeceği için aslında “hem...hem” önermesi zorunlu olarak yarın “ne gerçekleşecek ne de gerçekleşmeyecek”tir. Bu durumda yarın olduğunda olumsuzluk da ortadan kalkacak ve ne öyle ne de böyle olması gerektiği zorunlu olacaktır. Örneğin bir deniz savaşının da yarın ne olması ne de olmaması gerektiği zorunlu olacaktır. Edghill çevirisinde son cümle olan deniz savaşı örneği işte bu durumu örneklemek ve bu

akıl yürütmenin devamı olmak üzere verilmiş ve önceki akıl yürütmelerle bağlantı içinde sunulmuştur.

Tam burada bir kez daha hatırlatılması gereken bir başka şey de Aristoteles'in bu bölümün önceki kısımlarında belirsizliğe yani olumsuzluğa ait vermiş olduğu tanımdır (18b 8-9). Ona göre belirsizlik "hiçbir şeyin böyle olmaktan çok şöyle olmadığı ya da olamadığı"dır. Bu durumda bir olay eğer belirsizlik, şans, olumsuzluk veya zorunlu olmayışa tabiyse iki seçeneğin ikisi de eşit bir olma veya olmama şansına sahiptir. Ancak belirsizlik hiçbir şeyin de olmaması yani iki seçeneğin de gerçekleşmemesi anlamına gelmemekte ya da her iki seçeneğin birden gerçekleşmesi anlamına da gelmemektedir. Çünkü eğer iki seçenek de olmuyorsa veya iki seçenek birden oluyorsa o zaman baştan itibaren belirsizlik olmayacak ve zorunlu olarak ikisi de olmayacak ya da zorunlu olarak ikisi birden olacaktır. İşte bu nedenlerle de Aristoteles "ne...ne" ve "hem...hem" bağlaçlarıyla kurulan önermeleri zorunluluk olarak almış ve bir yandan da bunun saçmalığını açığa çıkarmıştır. Aristoteles'in vermiş olduğu örneklerde "ne...ne" bağlacıyla ve "ya...ya" bağlacıyla kurulan önermelerin yüklemeleri çelişik kavramlardan oluştuğu için bileşenleri de birbiriyle çelişiktir. "hem...hem" bağlacıyla kurulan önermenin bileşenlerinin yüklemelerini ise "ak" ve "kara" gibi karşıt kavramlar oluşturmaktadır. Aslında "ak" ve "geniş" de olsa ana sonuç itibarıyla bir şey değişmemesine rağmen tam buradaki akıl yürütme açısından çok anlamlı olmaktadır. Çünkü bir şeyin "hem ak hem kara" olması o önermeyi çelişik bir hale getirirken "hem ak hem geniş" olması getirmemektedir. Sonuçta iki seçenek sunan üç farklı ekleme sahip önerme de çelişik bir yapıda ortaya konmuş olmakta ve fakat bunlardan ikisi yıkıcı bir yapıda olup yalnızca zorunluluğu getirirken yapıcı bir özellikte olan bağdaşmaz seçeneklilik önermesi hem zorunluluğu hem de olumsuzluğu zamanlara bağlı olarak getirmektedir.

Bu bağlamda eğer indirgemeci bir yaklaşım sürdürülürse Aristoteles'in mutlak bir determinizmi elemek için farklı yapıda bir determinizmi getirdiği söylenebilir; kaldı ki kendisi de bu bölümün ilerleyen kısımlarında bunu söyleyecektir. Kadercilik (fatalizm) ya da katı bir belirlenmişlik yerine olmuş olan olaylar açısından bir kaçınılmazlığı ya da olumsal oluşun zorunluluğunu ileri sürer gibi görünmektedir. Aristoteles'in tüm bir fiziği, astronomisi ve metafiziğinin de neden-sonuç ilişkileri içinde oluştuğu hatırlanırsa böyle bir nedensellik zincirini zaten reddetmesi söz konusu değildir. Ancak insan iradesine de yer açmak ve olayların gelişiminde ılımlı bir belirsizliğe yer vermek onun açısından kaçınılmaz olmuştur. Tabi böyle bir şeyi inşa etmek için de orta durumun yokluğu ve çelişmezlik ilkesini en azından zamana bağlı durumlar açısından esnetmek zorunda kalmıştır.

Ancak bu kısım ile ilgili Aristoteles'in bazı önermeler açısından zorunluluğu elemek için geliştirmiş olduğu akıl yürütmesinin bir yandan da "ya...ya" bağlacına seçenek oluşturabilecek ikili durumları anlatan bağlaçları da elemek amacıyla

olduğu söylenebilir. Aristoteles mantığının orta durumun yokluğu veya üçüncü halin olanaksızlığını doğruluk değerleri açısından temele aldığı düşünülürse bu mümkün görünmektedir. Eğer bir önerme çelişmezlik kuralı gereği doğru ya da yanlış oluyorsa ve orta bir durum yoksa o zaman bir önerme ya doğru ya da yanlış olacaktır. Buna bağlı ve dönüşebilir olarak da olaylar ya olacak ya da olmayacaktır. Bunların zorunlu ya da olumsal olması bir şey fark ettirmeyecek, yine de “ya olacak ya da olmayacak”tır. Ancak bu ikili bağlacın diğer alternatifleri olup aynı zamanda bu bağdaşmaz seçeneklilik durumunu çürüten bağlaçlar “ne...ne” ve “hem...hem” bağlaçlarıdır. Bu son iki bağlaç bugünün sembolik mantığında birlikte değilme (ne...ne) ve tümel evetleme (hem...hem) eklemi olarak adlandırılmaktadır. Bu iki eklem iki seçenekli ve dolayısıyla iki değerli (*bivalence*) olma durumunu çürüten yanı, birlikte değilmenin iki seçeneğin de olamayacağını, tümel evetlemenin iki seçeneğin de olabileceğini söylemesinden kaynaklanmaktadır. Şimdi Aristoteles bu ikisini elemekle aynı zamanda çelişmezlik ve iki değerlilik anlayışını da korumuştur. Çelişmezlik ilkesinin almış olduğu tek darbe ise geleceğe yönelik olaylarda artık belirliliğin, kesinliğin ve zorunluluğun ortadan kalkması olmuştur ama gelecek gerçekleştiği an bu olumsallık da ortadan kalkarak yeniden zorunluluk devreye girmiş olacaktır.

18b 26-33 *“Gerek bütünsel kaplamıyla alınmış tümelerde gerek tekillerde, karşı olan her evetleme ile değilmeden birinin doğru ötekinin yanlış olması zorunluysa, olanlarda hiçbir şey belirsiz değilse, her şey zorunluluktan ötürü varsa, oluyorsa, bu ve bunun gibi tutarsız sonuçlara varılıyor. O zaman, ‘böyle yaparsak böyle olacak, böyle yapmazsak böyle olmayacak’ diye düşünmek de uğraşmak da gerekmeyebilirdi.”*

Aristoteles bu bölümün başında ele almış olduğu tanımını ve iddiasını hatırlatarak şu ana kadar olan akıl yürütmelerinden çıkardığı sonuçları açıklamaya başlamaktadır. Bölümün başından itibaren tekrar etmek gerekirse eğer tümel ve tekil önermelerde çelişik olanlardan biri zorunlu olarak her zaman doğru diğeri yanlış oluyorsa ve olgular da zorunlu olarak buna uygunsu bu durumdan olanaksız sonuçların çıkabileceğini göstermiştir. Bu olanaksız sonuçlar zaman söz konusu olduğunda belirlemekte ve gelecek zamanla ilgili söylenen tekil önermeler hatalı ve saçma sonuçlar doğurmaktadır. Az önceki “ne olacak ne de olmayacak” ifadesiyle başlayan karmaşık akıl yürütme hatırlanırsa böyle önermelerin ilkin belirsiz olmasıyla ikinci olarak da zorunlu olmasıyla bir saçmalığa düşülmesi kaçınılmaz olmaktadır. O halde her türlü önermenin zorunlu olduğu söylenememekte ancak bazıları (geçmiş ve şimdi) zorunlu olabilmektedir. Böylece geleceğe ait önermelerin ancak belirsiz yani olumsal olabileceği ve doğruluk değerini gelecekte kazanabileceği, bu durumda da artık zorunlu olacağı kanıtlanmış ve bir yandan da iki değerlilik durumu korunmuştur. O halde olmuş ve oluyor olan her olay ve bunlara ait her önerme zorunlu olarak doğru, gelecek gerçekleştiğinde de yine her olay ve onlara ait her

önerme yine zorunlu olarak doğru olacak ve aslında doğada Aristotelesçi böyle bir zorunluluktan başka hiçbir şey olmayacaktır.

Şimdi eğer Aristoteles'in eleştirmiş olduğu türden her şeyin zorunluluktan olduğu düşüncesi ve doğal olarak kadere bağlı olarak meydana geldiği iddiası kabul edilseydi o zaman geleceğe ait bir takım planlar yapmanın ya da hayaller ve beklentiler içinde olmanın da gereği kalmayacaktı. Oysa insanlar geleceğine ilişkin bir takım kararlar alarak bunları gerçekleştirmek için eylemlerde bulunmaktadırlar. Yine eğer böyle bir zorunluluk geçmiş için de söz konusu olsaydı o zaman da pişmanlık duymanın ya da hayıflanmanın ve üzülmünün yine gereği olmayacaktı. Oysa insanlar geçmişte aldıkları kararların sonuçlarını değerlendirmekte ve bundan gelecek için sonuçlar çıkararak daha başarılı olmanın yolunu bulmaktadırlar. Etik boyutuyla da sonuçlar doğurmakta ve zorunluluğa tabi olmayan insan seçim özgürlüğüne sahip olarak eylemlerde bulunarak sonuçları açısından sorumluluk duymakta ve sorumlu tutulmaktadırlar. İyi ve kötünün var olabilmesi böyle bir zorunluluğun ortadan kalkmasına dayanmaktadır. Doğal olaylar açısından bakıldığında ise zorunluluğun bir nedenselliğe dönüşerek aslında neden-sonuç ilişkilerinin oluşturduğu bir kaçınılmazlık olduğu görülmektedir. Bu anlamda doğal olaylar aslında mantıksal anlamda zorunlu olmayan bir belirlenmişlik içindedirler. Elbette bu durumda rastlantı ve şansın doğal olayların oluşumunda fazlasıyla payı olmaktadır.

18b 33-19a 2 *“Birinin bir şeyin on bin yıl sonra olacağını, birinin de olmayacağını söylemesine hiçbir engel yoktur: Öyle ki onlardan hangisinin doğru olacağı o zamandan doğrudu. Ama bu kişilerin çelişik önermeler dile getirmiş olmaları ya da olmamaları da bir şey değiştirmez. Çünkü açık ki, biri evetlese biri değilse de, olgular nasılsa öyledir. Evetlemek ya da değillemekten ötürü öyle olacak ya da öyle olmayacak değildir; herhangi bir zaman yerine, on bin yıl sonra da olacak ya da olmayacak da değildir.”*

Bir öncekinin devamı olan bu pasajda yine geleceğe ait önermelerin zorunlu olamayacağını açıklamasını örneklerle sürdüren Aristoteles, on bin yıl sonrası için birbirinin karşısında olan iki tahmin yapılırsa da bir anlamı olmayacağını çünkü zorunluluk kabul edildiğinde daha o zamandan on bin yıl sonra ne olacağını belli olacağını söylemektedir. Olayların zorunlulukla olması yine zorunlulukla önermelerden birinin doğru diğerinin zaten yanlış olacağını da getireceği için aslında epistemolojik açıdan da bir belirlenmiş ortaya çıkmaktadır. Bilgi alanında da doğru bilgi ve hakikat arayışı aslında boş bir çaba haline dönüşerek mutlak bir pasifizmin doğacağı açıktır. Olacak olan her şeyin mesela on bin yıl önceden belli ve zorunlu olması anlama, araştırma ve bilme isteğinin de bir anda anlamsızlaşması sonucunu doğuracak, doğru bilgi zaten zorunlu olarak ya çıkacak ya da çıkmayacaktır. Olgu ile değer arasında böylesine bir yarılma girdiğinde ve olgu alanına hiçbir müdahalenin yapılamadığı durumda insan da kendisini olguların akışına bırakacak ve mutlak

bir kadere teslim olacaktır. Birbirine çelişik durumda verilmiş olan yarguların bir değeri ve etkisi olmayacak olaylar nasıl olması gerekiyorsa öyle olacaktır. Herhangi bir konu hakkındaki herhangi bir olumlama ya da olumsuzlamanın olaylar üzerinde etkisi olmadığı için bu durumda temele alınan şey olayların kendisi olacaktır. Yani önermenin ait olduğu gerçeklik tek gerçeklik olacak buna ait olan doğruluk veya yanlışlık içi boş birer söze dönüşecektir. Doğru da söylene yanlış da söylene olaylar kendine ait yolda devam edecek, doğru söylendi diye doğru veya yanlış söylendi diye yanlış olmayacaktır.

Oldukça karamsar sonuçlara yol açan zorunluluğun kabulü durumu Aristoteles'e göre böylesine tutarsız ve gerçek durumla uyumayan bir yapıya dönüşecektir. Sonuçta insanın böyle kör bir zorunluluğun elinde oyuncaktan başka bir şey olması da mümkün görünmemektedir.

19a 2-6 *“Olgular, her zaman ikisinden biri doğru olacak biçimde olsaydı, o olgunun olması zorunlu olurdu, her olmuş olanın her zaman zorunlu olacak şekilde öyle olması zorunlu olurdu; çünkü birinin olacağını doğru olarak söylediği şeyin olmaması olamıyordu, olmuş olan şeyin olacağını söylemek her zaman doğru oluyordu.”*

Bir önceki kısımda zorunluluğun kabulünü olaylarla olaylara ait önermeler arasındaki ilişki açısından değerlendiren Aristoteles, şimdi de aynı durumu çürütmeye başlamıştır. Zorunlu olarak şeylerin olmuş olması, oluyor olması ve olacak olması aynı zamanda doğru olarak söylenen sözlerin de zorunlu olarak olması anlamına gelecektir. Doğru denilen bir önermenin imlediği olayın olmaması da düşünülemeyecek ve o şey olmak zorunda olacaktır. Az önceki değerlendirmeler burada da geçerli olmakta ve söylenen söz insanlar tarafından doğru kabul edilirse olmama şansı olmadığından bir boyun eğiş gerçekleşecektir. Bu durumda bir kişinin artık bir önermeye doğru demesi de karşısındaki insanların bu doğruluğu kabul etmesi de gerçek dünyayla arasındaki ilişkiyi neredeyse özdeş hale getireceğinden garip bir noktaya gelecektir. Bu tıpkı kutsal bir kâhinin ağzından çıkan her şeyin olacağına inanılarak hayatın yaşanması gibi bir duruma yol açacaktır.

19a 7-12 *“Bunlar olanaksızsa –nitekim olacak olanların ilkesinin düşünmeye ve uğraşmaya dayanan bir şey olduğunu, genellikle her zaman etkinlik halinde olmayan şeylerde olmanın ya da olmamanın, her ikisinin de oluşacak ya da oluşmayacak şekilde, olmanın ya da olmamanın olanaklı olduğunu görüyoruz.”*

Aristoteles az önce anlatılan zorunluluk durumunun ortaya koyduğu örneklerin olanaksızlığı gösterdikten sonra olayların aslında bir “olanaklılığa” sahip olduğunu vurgulamakta ve böylece belirsizlik durumunu temellendirmek için olanaklılık kipini oluşturmaktadır. Böylece zorunluluğun karşısına olanaklılık yerleştirilmiş olmaktadır. Bu İbn Sina'nın “imkân” dediği durum olup aslında Aristoteles

metafizikinde bir potansiyeli, kapasiteyi veya gizil gücü anlatmaktadır (İbn Sina, 2006: 44). Varlığın içinde bir şeyler olabilme durumlarını gösteren bu potansiyeller olayların gelişimine göre açığa çıkmakta ya da çıkmamaktadır. Thomas Aquinas da bu konuyla ilgili olarak yeri geldiğinde potansiyeli ele alıp eğilim adını vererek olanak durumunu açıklamıştır (St. Thomas-Cajetan, 1962: 107-118). Pasajda geçen ilk cümlede bundan bahsedilmekte ve henüz aktüel hale geçmemiş yani etkinlik halinde olmayan şeylerde olma ve olmama olanağı olduğu söylenmektedir. O halde Aristoteles açısından “olanak” iki seçeneqli bir durum olup varlığa aittir ve o varlığın bir şey olma ya da olmama durumlarına sahip olmasını imlemektedir. Bunun karşıtı olan “zorunlu” ise seçenek durumunu dışarda bırakmakta ve tek bir şekilde sadece “olma” veya sadece “olmama”yı etkin duruma geçirmeyi imlemektedir. Önceki kısımlarda verilen “ne olacak ne olmayacak” ile “hem ak hem kara” önermeleri ise aslında iki seçeneqli gibi görünen ama ilkinde bu seçenekleri yıkan ve yerine hiçbir şey koymayan bir zorunluluğu, ikincisinde bu seçenekleri birleştiren ve yerine tek bir şeyi zorunlu kılan bir durumu getirmiştir.

O halde buradan olanağın, varlığa ait belirsiz ve etkin olmayan, üçüncü bir durumu da dışlayan yapıdaki “ya ‘olma’ ya da ‘olmama’ eğilimi” olduğu çıkmaktadır. Ayrıca Aristoteles “olacak olanların ilkesinin düşünmeye ve uğraşmaya dayanan bir şey” olduğunu belirtmekle gelecek zamana da bir göndermede bulunmuştur. Demek ki olanak durumu “olacak olanlar” açısından bir açığa çıkmamışlığı ama çıkabilirliği anlatmaktadır. Etkin olmayıştan etkin oluş haline gelme ise gelecekte olacak bir durumdur ve şu anda henüz gerçekleşmemiştir. Bu anlamda örneğin bir şeyin şimdi “hem ak hem kara” olma olanağı varken gelecekte bu karşıt durumlardan biri olabilecektir. Böyle “olma ve olmama” durumlarına sahip olma bir olanak, bir imkân durumunu gösterirken, bu imkânın şimdi, şu an için belirsiz olması ise “olumsallık” durumudur. İslam mantıkçılarının terimleriyle söylenirse bir imkâna sahip olma henüz etkin hale geçmemiş bir olma ya da olmama durumuna sahip olmayı, mümkün olma ise bir imkâna sahip olan bir şeyin o anda belirsiz, zorunlu olmayan, edilgin ve olma ya da olmama durumlarının eşit ölçüde açık olmasıdır. Örneğin birinin terzi olma imkânı varsa o kişinin terzi olabilmesi de mümkün olacaktır. Demek ki imkân bir olma-olamama durumuna sahip olmayı, mümkün ise bu imkânın o anda zorunlu olmamasını, belirsiz olmasını yani olumsuzluğu imlemektedir.

Aristoteles olanak konusundan söz ederken sadece olmayı değil olmamayı da barındırdığını belirtmektedir. Oysa Türkçede olanak ya da imkân kavramı sadece olmaya ilişkin olarak kullanılmaktadır. Buna göre birinin terzi olma olanağı vardır ama terzi olmama olanağının var olduğu söylenememektedir. Olmamayı da içinde barındıran anlamda Türk dilinde “olasılık” ya da “ihtimal” kavramı kullanılmaktadır. Böylece birinin terzi olma ya da olmama olasılığından söz edilebilmektedir. Olanak kavramı olmaya ilişkin bir vurguyu ve imlemeyi barındırırken olasılık kav-

ramı daha çok seçeneklerin var olmasını ve bu durumun derecesini işaret etmektedir. Birinin bir olanağa sahip olması demek, örneğin terzi olma olanağı olması demek cümledeki imlemeyi sadece “terzi olabilme” olumlu durumuna yönlendirmektedir. Ancak bu olanağın etkinleşmemesi yani terzi olamama durumunda da “terzi olma olanağım vardı ama olmadım” veya “olamadım” denmekte, “terzi olmama olanağım vardı ama olmadım” denmemektedir. Dikkat edilirse böyle bir durumda cümlelerin imlemesi “olma”ya ait bir gücün, kişinin kendi seçimlerinden ya da dış koşulların etkisinden dolayı etkin olamamasına yönelmektedir. Ancak “terzi olma olasılığım vardı ama olmadım” veya “olamadım” ya da “terzi olmama olasılığım vardı ama olmadım” veya “olamadım” diyen birinde cümlelerin imlemesi “terzi olma” veya “terzi olmama” gibi bir duruma ve bu duruma ait seçeneğe yönelmiştir. Buna rağmen eğer Türkçede, “bir şey olabilme olanağım vardı ama olmadım” deniyorsa olamama durumunun da bu olma durumuyla bağlantılı olduğu açıktır. Demek ki Türkçede de olanak kavramı aslında hem olmayı hem de olmamayı içinde barındıran ama etkin hale geçtiğinde ya olma ya da olmama durumlarından biriyle görünen kavramdır. O halde Türkçede anlamsal vurgu kaysa da tıpkı Aristoteles’te olduğu gibi olanak ve olasılık kavramları birbirinin içine geçmiş kavramlardır. Ancak olanak durumunda bir şeyin sadece olma veya olmama gibi sadece iki olasılığı söz konusu olmaktadır çünkü varlığın bundan başka bir seçeneği de bulunmamaktadır.

Bu kısım la bağlantılı değinilmesi gereken bir diğ er konu da Aristoteles’in olanağı “genellikle her zaman etkin olmayan” şeyler açısından söylemesidir. Yani buradan olanağın, bazen etkin olan durumlar için de söz konusu olabileceği anlaşılmaktadır. Ancak etkin olan bir durumda hala nasıl bir olanak olabilir? Örneğin olanağına ait seçeneklerden birini gerçekleştirip terzi olan birinin hala bu duruma ilişkin bir olanağı var mıdır? Görünen o ki terzi olmuş birinin olanağı bu durumda artık terzi olmayı sürdürme veya sürdürmeme olasılığıdır. Yani etkin duruma geçmiş bir olanağın tekrar ortadan kalkma olanağı devam edebilmektedir. Bunun anlamı ise olma veya olmamaya ait olasılıklardan biri etkin hale geçse bile bu diğ erinin bastırılmış bir durumda kaldığı ve dönüşlü bir şekilde birbirinin yerine geçebilecekleridir. Aynı durum terzi olmamış birinin durumunda da geçerli olup bastırılmış olan terzi olma olasılığı aktüel duruma geçebilecektir. O halde olanaklılık durumunun seçeneklerinden biri gerçekleştiğinde diğ eri yok olup gitmemekte hala varlığını bir olasılık halinde korumaktadır. Aslında bu varlığa ait diyalektik bir hikâyeyi de gözler önüne sermekte, olma ve olmama olanağına ait iki olasılık sürekli birbirinin yerini alan yarışçılar gibi bir önde bir arkada kalarak oluş ve yok oluşu oluşturmaktadırlar.

19a 12-17 “*Bizim için açık olan böyle pek çok şey var; örneğin şu kumaşın kesilmesi olanaklıdır ama, kesilmeyecektir; kesilmeden önce yıpranabilecektir. Aynı şekilde, kesilmemesi de olanaklıdır. Kesilmemesi olanaklı olmasaydı daha önce yıpranması da olanaksız olurdu. Öyleyse böyle bir olanağa göre*

söylenen öteki cinslerde de bu böyledir-. Açık ki her şey zorunluluktan ötürü olmaz da oluşmaz da: kimi şeyler belirsiz biçimde olur, ne evetleme ne değilme daha çok doğrudur; kimi şeylerde ise biri daha çok, daha baskın olur, ama ötekinin olup berikinin olmaması olası değildir.”

Olanaklı durumunu açıklamış olan Aristoteles bu pasajda açıklamasını pekiştirmek için örneklendirme oluna gitmektedir. Bir kumaş örneği vererek “kesilmesi” veya “kesilmemesi”nin olanaklı olduğunu belirtmektedir. Ancak kumaş sadece bu olanağı değil başka olanakları da içinde taşımaktadır çünkü örneğin kesilmeden önce yıpranabilecektir. Bu anlamda “kesilmeden önce yıpranması” veya “kesilmeden önce yıpranmaması” da olanaklıdır. Bu yüzden Aristoteles, “kesilmemesi olanaklı olmasaydı kesilmeden önce yıpranması da olanaksız olurdu” demektedir. Ancak bu koşullu önerme iki biçimde anlaşılabilir. İlk anlaşılma biçiminde ikinci “olanak” örneği “kesilmeden önce yıpranma veya yıpranmama” olarak kabul edildiğinde “yıpranma veya yıpranmama”nın tek başına değil “kesilmeden önce” ifadesine bağlı olarak alındığı görülmektedir. O halde kumaşın yıpranması veya yıpranmaması mutlaka “kesilmeden önce” olmalıdır. Bundan da eğer “kesilmeme” durumu olanaklı olmasaydı “daha önce yıpranması”nın da olanaksız olacağı çıkmaktadır. Bu durum ise herhangi bir olanağa göre söylenmiş her cins veya her şey için geçerlidir.

19a 17-21 *“Açık ki her şey zorunluluktan ötürü olmaz da oluşmaz da: kimi şeyler belirsiz biçimde olur, ne evetleme ne değilme daha çok doğrudur; kimi şeylerde ise biri daha çok doğrudur; kimi şeylerde ise biri daha çok, daha baskın olur, ama ötekinin olup berikinin olmaması olası değildir.”*

Olanaklılığın kanıtlanmasına devam eden Aristoteles bazı şeylerin zorunluluktan oluşmadığını ve belirsiz biçimde olduğunu bildirmektedir. Zorunluluktan olan şeyler şimdiye ve geçmişe ait olanlardı ama geleceğe ait olan şeyler belirsiz yani olması veya olmaması zorunlu olmayan, olumsal şeylerdir. Olumsal olaylarda olma ve olmama durumu eşit olduğu için doğru veya yanlış olma olasılıkları da eşit biçimdedir. Ancak bu tür olaylarda olasılıkları eşit olsa bile birinden biri gerçekleşeceği için olaylardan biri etkin olacak ve ona ait olumlama veya olumsuzlama da doğru olacaktır. Dolayısıyla bu eşitlik ve belirsizlik durumu sürekli devam etmeyecek iki seçenekten biri her zaman baskın gelecek ve doğru olacaktır. Ama bu iki durumdan birinin olup diğerinin olmaması söz konusu değildir. Yani zorunluluğun söz konusu olduğu iki seçeneğin ortadan kalkıp sadece olma veya sadece olmama durumunun olması mümkün değildir.

19a 23-28 *“Olanın olduğu zaman olması, olmayanın olmadığı zaman olmaması bir zorunluluk. Ancak her olanın olması, her olmayanın olmaması zorunlu değil. Çünkü olan her şeyin olduğu zaman zorunluluktan ötürü olması ile saltık olarak zorunluluktan ötürü olması aynı şey değil. Olmayan için de böyle.”*

Artık zorunluluk ve olanaklılık durumlarını belirlemiş olan Aristoteles şimdi zorunluluk ile olanaklılığı uzlaştırmak amacıyla bir takım belirlemeler yapmaktadır. Bunun için öncelikle olanığın bir potansiyel olduğunu ve gerçekleştiğinde zorunluluğa dönüştüğünü söylemişti. Şimdi ikinci bir belirleme yaparak zorunluluğu bölmektedir. Böylece hem olanaklılıkla zorunluluk uzlaşmış olacak hem de katı bir belirlenmişlikten kurtulmuş olacaktır.

Bu amaçla önce olanın olduğu zaman olmasının veya olmayanın olmadığı zaman olmamasının bir zorunluluk olduğunu hatırlatmaktadır. Bu şimdiki ve geçmişe ait olayların zorunlu olduğuna dair bir tekrar bilgisidir. Oluşan bir şey ile geçmişte zaten olmuş olan bir şeyde sıkı bir nedensellik ilişkisi kurulduğu için değişmesi mümkün olmamakta, sonuçlar zaten ya o an oluyor olduğu ya da zaten geçmişte olduğu için bunlara müdahale edilememektedir. Geçmişte ve şimdiki artık seçim ve irade dolayısıyla bir özgürlük bulunmamaktadır. Özgürlüğün ve şansın açık olduğu alan bir belirlenmişliğin değil belirlenmemişliğin olduğu alan olan sadece gelecek boyutudur.

Aristoteles böylece zorunluluğun zamansal boyutunu belirleyerek “olanın olduğu zaman olmasının” ya da “olmayanın olmadığı zaman olmamasının” zorunlu olduğunu vurgulamıştır. Burada şimdiki zamanın önemi ortaya konmuş olmaktadır. Çünkü eğer geçmiş olup bitmişse değiştirilememekte ve her şey zorunlu biçimde aynı kalmakta ve belirlenmiş olmaktadır. Gelecekse daha belirlenmemiş ve açık bir yapıda olduğundan çeşitli olanakların oluşumuna izin vermektedir. Oluşun ve yok oluşun gerçekleştiği tek an, bu durumda her zaman, şimdi olmaktadır. Şimdi ise o anda oluyor olduğu için neden ve sonuçlar zorunlu bir biçimde gerçekleşmektedir. Şimdinin zorunlu oluşunda geçmişin zorunlu olmasının etkisi de göz ardı edilmemelidir. Geçmişteki belirlenmişliklerin gelecek üzerinde etkili olarak şimdiki belirlemesi söz konusu olmaktadır. Ancak bu belirleme Aristoteles’te görüldüğü üzere katı bir biçimde değil çeşitli koşullara ve olanaklara açık bir biçimde, rastlantı ve seçimlerle de olmaktadır.

Ama her olanın olmasının ve her olmayanın olmamasının zorunlu olmadığını söyleyerek vurguyu zamandan olaya doğru çekerek başka bir belirlemede bulunmaktadır. Yani belli bir olayın olması ya da olmaması aslında zorunlu değildir. Ama “olma ya da olmama” zorunludur ve olduğu “zaman” olması ya da olmadığı “zaman” olmaması zorunludur. Bir başka deyişle bir kişi “benim kaderimde doktor olmak varmış” dediğinde bu doğru bir söz olmayacaktır çünkü onun doktor olması gibi bir zorunluluk bulunmamaktadır. Burada zorunlu olan şey o kişinin “doktor olması ya da olmaması” olanaklarından birinin gerçekleşmesi ile bu gerçekleşmenin olduğu “zaman”dır. Yoksa tek tek bu seçenekler ele alındığında “doktor olmak” zorunluğunun olmadığı gibi “doktor olmamak” da zorunlu değildir.

Aristoteles böylece çelişmezlik ilkesinin geçerliliğini bir kez daha belirtmiş olmaktadır. Gelecekteki olaylar açısından da çelişmezlik ilkesi devam etmekte ve

tekel olaylar “ya olma ya da olmama” ve tekel önermeler de “ya doğru ya yanlış” dışında bir zorunluluğa sahip olamamaktadır. Ama bir olayın ve önermenin çelişkiyle birlikte ele alınmayıp tek başına alındığında çelişki ve zorunluluk ortadan kalkmaktadır. Olayın olduğu “an” ise artık bu çelişki ortadan kalkarak zorunluluk ikisinden birinin olması durumundan sadece birinin olması ya da olmaması durumuna yönelmektedir. Bu durum zorunluluğun başlangıçta “olma ya da olmama” ile ilgili olduğunu, olay gerçekleşmediği ve çelişkinin varlığı devam ettiği için zorunluluğun da çelişkiye ait bir zorunluluk olarak kaldığını göstermektedir. Çelişki aşıldığı anda zorunluluk da çelişkidenden, olma ya da olmama durumlarından birine doğru yönelmektedir. Bu durumda aslında çelişki ortadan kalkmakta ama zorunluluk varlığını hala sürdürmektedir.

Ancak Aristoteles’in az önceki kısımda söylemiş olduğu etkinliğe geçmiş ve gerçekleşmiş olaylarda da olanaklılığın olabilmesi durumu, zorunlu olarak gerçekleşmiş ve bitmiş olaylarda da yeni bir çelişkinin olabileceğini göstermektedir. Örneğin bir kumaş kesilebilecek ya da kesilmeyecektir. Kesilmeden önce yıpranabilecektir. Doktor olmuş bir kişi tekrar doktor olmayabilecektir. Zorunlu olarak gerçekleşmiş bir durumun çelişkiğine dönebilmesi olanağı varlığını hala sürdürmektedir. Bu da “olma ya da olmama” durumlarından birinin gerçekleşmesi halinde bunun zorunlu olduğunu ama bu zorunluluğun mutlak bir zorunluluk olmadığını ortaya koymaktadır. Bu zorunluluk o olayın “olması” açısından ya da olmadıysa da o olayın “olmaması” açısından “o an” için bir zorunluluk olarak hep kalmaya devam edecektir. Ancak “o an” geçtikten sonra gerçekleşen bu olayın değişmesi olanağı hala sürmektedir. Yani çelişiklerden biri zorunlu olarak olduğunda diğer çelişik seçenek bastırılmış olarak kalmakta ama çelişki varlığını bir olanak olarak sürdürmektedir. Potansiyele dönmüşen bu durumda zorunluluk yine “olma ya da olmama” üzerine yönelmektedir.

Aristoteles bu anlamda zorunluluk kavramını bölerek bir ayırım yapmaktadır. Bu pasajın son cümlesi bu durumu ifade eden bir yapıdadır. Ona göre olan her şeyin olduğu zaman zorunluluktan ötürü olması ile mutlak (saltık) olarak veya koşulsuz olarak zorunluluktan ötürü olması aynı şey değildir. Olmayan için de bu durum aynıdır. Demek ki Aristoteles açısından tek bir zorunluluk söz konusu değildir. Şimdi burada yapılmış olan ayırım kör bir zorunluluk ile olayların gelişiminin zorlamasıyla oluşan zorunluluğu birbirinden ayırmaktadır. Mutlak bir zorunluluk katı bir önceden belirlenmişliği beraberinde getirip başka hiçbir seçeneğe izin vermezken olayların gelişiminin oluşturduğu zorunluluk önceden belirlenmişliği dışarda bırakmaktadır. Mutlak zorunlulukta aslında iki seçenek de söz konusu olmamakta tek başına “olma” ya da tek başına “olmama” durumu zorunlu biçimde gerçekleşmektedir. Oysa olayın olduğu an olması ya da olmadığı an olmaması halindeki zorunluluk daha baştan “olma ya da olmama” gibi bir seçeneklilik barındırdığı için özgürlüğe ve şansa da izin vermektedir. Bu durumu aslında bu makalenin daha önceki kısımlarında belirttiği gibi “kaçınılmazlık” olarak adlandırmak mümkündür.

Doğa olayları ve insana ait eylemler önceden ucu açık ama olduğu zaman da kaçınılmaz olan oluşumlardır. Kaçınılmazlık mutlak bir zorunluluk olmayıp nedenler zincirinin yol açtığı bir sonuç olmaktadır. Kaçınılmazlık belli koşulların gerçekleşmesiyle oluşan bir durumken mutlak zorunluluk koşulsuz bir biçimde ne olursa olsun olabilecek veya olamayacak bir durumu ifade etmektedir. Koşullar, eylemler, seçimler ve birçok başka etkenin birikimi kaçınılmaz sonuçlara yol açarak bir olanığın gerçekleşmesini sağlarken mutlak zorunluluk her türlü etkiye rağmen, ne olursa olsun olacak ya da ne olursa olsun olmayacak bir durumu imlemektedir. O halde olanaklılık ve zorunluluk Aristoteles açısından potansiyel ve aktüel durumlarının birer yüzünü oluşturmakta ve iç içe, yan yana duran iki kavram, iki durum olarak belirlemektedir. Gerçekleşecek her durum olanaklıyken gerçekleştiğinde bir zorunluluğa dönüşmektedir. Bir başka deyişle potansiyel her durum olanak halinde aktüel her durum bir zorunluluğu, gerçekleşmişliği göstermektedir.

19a 28-34 *“Çelişme konusunda da uslamlama aynı: Her şeyin olması ya da olmaması, olacak olması ya da olacak olmaması zorunlu. İkisinden birinin ayrı ayrı söylenmesi zorunlu değil. Dediğim, sözgelişi “yarın bir deniz savaşının olacağı ya da olmayacağı” zorunlu, ama yarın bir deniz savaşının olması da zorunlu değil, olamaması da.”*

Az önce bu makale tarafından erken olarak tespit edilmiş olan çelişme konusunu Aristoteles şimdi gündeme getirerek olayların zorunluluğu ile bağlantısını kurmaktadır. Çelişik durumlar olan “olma ya da olmama” bir zorunluluğa işaret etmektedir. Bu anlamda her şeyin olması ya da olmaması veya olacak olması ya da olmayacak olması çelişik çiftlerden birinin gerçekleşmesi veya gerçekleşecek olması anlamında bir zorunluluktur. Ancak daha önce belirtildiği gibi çelişik seçenekler tek tek ele alındığında bir zorunluluk doğmamaktadır. Örneğin sadece yarın yağmurun yağacağını söylemek bir zorunluluğu taşımamaktadır çünkü yağmayabilir. Yine örneğin “yarın bir deniz savaşının olacağı ya da olmayacağı” zorunludur çünkü “ya olacaktır ya da olmayacaktır”. Burada çelişkili iki durum hala gerçekleşmemiş ve zorunlu olarak birinden biri gerçekleşecek bir olanığı içinde barındırmaktadır. Oysa ayrı ayrı alındığında bu zorunluluk ortadan kalkmaktadır çünkü “yarın bir deniz savaşı olacak” önermesi zorunlu olarak söylenememekte ve aynı durum “yarın bir deniz savaşı olmayacak” önermesi için de geçerli olmaktadır.

19a 34-19b1 *“Öyleyse, sözlerin doğru oluşu olgularınkiyle aynı ise, açık ki böyle olan her şeyin belirsizce karşıtlarını kabul edecek biçimde olması, çelişmenin de böyle olması zorunlu. Bu sonuç her zaman olmayan şeylerle her zaman olmaması olmayan şeylerde çıkıyor. Çünkü bunlarda çelişmenin yanlarından birisinin doğru ya da yanlış olması zorunluluk ama, kesinlikle şunun ya da bunun olması değil, ikisinden herhangi birinin olması; ikisinden birinin daha çok değil; önceden de kesinlikle doğru ya da yanlış olmayacaktır.”*

Aristoteles daha önceki belirlemelerinden yola çıkarak doğru önermelerle olgular arasında bir uygunluk olduğu için önermelerdeki belirsizliğin yani olumsuzluğun karşıtlarını kabul edecek biçimde olması gerektiği söylemekte ve çelişmenin de böyle olması gerektiğini belirtmektedir. Bu konu az önce açıklanmış ve potansiyel durumdayken şeylerde çelişik durumda olan “olma” ya da “olmama” olanağının bulunduğu belirtilmişti. O halde tekrar etmek gerekirse olanak halindeki olaylarda olumsuzluk durumu söz konusudur ve çelişik eğilimler belirsizce bir arada bulunmaktadır. Bu durumda “Bir doktor olacağım ya da olmayacağım” önermesi çelişki içermekte ve “olması ya da olmaması” zorunlu olmakta ama olumsuzluk içinde olup şu anda belirsiz olduğundan “olması” ya da “olmaması” zorunlu olmamaktadır. Bu nedenle böyle bir önerme şu anda doğru ya da yanlış olamamakta ancak olay gerçekleştiğinde zorunlu olarak doğru ya da yanlış olabilmektedir.

Böyle bir çelişme olanağının bir olayda olumsuz bir potansiyel olarak bulunması durumu her zaman “olmayan şeyler” ile her zaman “olmaması olmayan şeyler” arasında olmaktadır. Çelişkinin “olma” ile “olmama” geriliminden doğduğu söylenmişti ve burada da Aristoteles’in vurgulamış olduğu durum budur. “Olmayan şeyler” ile “olmaması olmayan şeyler” çelişkisi aslında “olma” ile “olmama” arasındaki temel çelişkiyi göstermektedir. Ancak Aristoteles’in özellikle her iki olanak durumunu da “olmama”yı referans alarak açıklaması belirsizliğin, şansın, olumsuzluğun bir özelliğidir. Çünkü olanak halinde bulunan “olma” ve “olmama” durumunun ikisi de aslında etkin halde olmadıkları için henüz “olmama” durumundadırlar. Ancak bu potansiyel durumdaki “olma” ve “olmama” eğiliminin yine her ikisinin de “olma” seçenekleri açıktır. Bu durumda olanak halindeki bir “olmaması olmama” aslında bir “olabilme” eğilimiymiş, potansiyel haldeki bir “olmama” durumu ise aslında bir “olamayabilme” eğilimidir.

Çelişkinin iki tarafının “her zaman” “olmama” ile “olmaması olmama” arasında olması ise çelişik olayların ve çelişik önermelerin bir özelliğidir. Daha önce anlatıldığı gibi çelişki tekil önermelerde özne ve yüklem aynı olması koşuluyla önermenin birinin olumsuzlanması diğerinin olumsuzlanmasıyla oluşmaktaydı. Örneğin “Ali öğrenci olacak” önermesi ile “Ali öğrenci olmayacak” önermesi bu anlamda birlikte her zaman bir çelişki barındırmaktadır ama bu halleriyle değil çünkü ayrı ayrı söylenmişlerdir. Tek başına söylenen bu tür olumsuzlama ya da olumsuzlamalar bir zorunluluk içermemektedir. Oysa “Ali öğrenci olacak ya da olmayacak” önermesi tam olarak bir çelişki içermekte yani olabilecek tüm olanakları içinde barındırmakta ve zorunlu olmaktadır. O halde çelişik olaylar ve önermeler bir “olma” durumuna ait tüm olanakları tam olarak içinde barındıran ve yine bunu tam olarak ifade eden olaylar ve önermelerdir. Örneğin tümel bir önermede “Her insan aktır” ve “Her insan ak değildir” önerme çifti “Tümü aktır” ve “Bazısı ak değildir” ifadeyle yüklem açısından tüm evren içindeki “ak” ve “ak olmayan” toplam durumu işaret etmiş, özne açısından da “tümü” ve “bazısı” diyerek yine tüm evren içinde oluşan

bu çelişik durumu göstermiştir. Demek ki çelişki nicelik olarak temelde bütünle parça arasındaki uyumsuzluğa işaret eden bir karşı olma durumudur.

Tekil önermelerde çelişki durumu biraz daha farklı olup aynı öznenin aynı yüklemle aynı açıdan olumlanması ve olumsuzlanması durumunda oluşmaktadır. Bunun gerekçesi evrenin “tümü”nün tek elemandan oluşması ve yine bu evrene ait olan parçanın da yani “bazısı”nın da tek elemandan oluşmasıdır. Bu durumda aynı tek şeyin aynı tek şeyle karşı olması sadece bir çelişki durumu yaratmakta ama bir karşıtlık durumu oluşturamamaktadır. Zaten karşıtlık “olma” ya da “var olma” ile ilgili olamamakta sadece nitelikler açısından söz konusu olabilmektedir. Bunun istisnası, birden fazla üyesi olan varlıklara herhangi bir yüklemün tümel olarak yüklenmesi ve yüklenmemesi durumunda çıkmaktaydı. O halde tekil önermelerin çelişikliği bir şeyin “olma” ve “olmama” durumuyla oluşmaktadır.

Şimdi bu durumda çelişmenin bir yanının doğru bir yanının da yanlış olması bir zorunluluk oluşturmaktadır. Çünkü bir şeyin olması ya da olmaması en temel ve kesin bir durumu bildirmektedir. Bu iki durumun dışında ya da arasında bir seçeneği varlık barındırmamaktadır. Böyle olunca önermelerden biri zorunlu olarak doğru olunca diğeri de zorunlu olarak yanlış olmaktadır. Ama bu zorunluluk geleceğe ait önermelerde ikisinden birinin doğru diğersinin yanlış olacağına ait bir zorunluluktur ve gerçekleşmeden önce bir kesinlik taşımamaktadır. Kesin olması için hangi önermenin doğru hangi önermenin yanlış olduğunun da belirlenmiş olması gerekmektedir. Olay gerçekleştiği anda zorunlu iki seçenekten biri de kesinlik kazanmış olacak ve çelişki durumuna ait olan zorunluluk olanak halindeki seçeneklerden sadece birine doğru akarak tek başına olanaklı ve olumsal olanı zorunlu ve kesin hale dönüştürecektir. Ancak bu makalenin yorumuna göre diğer seçenek bu durumda baskılanarak tek başına olanaklı ve olumsal durumunu sürdürmeye devam edecektir.

Aslında Aristoteles’in Herakleitus’tan almış olduğu etki burada açık bir şekilde görülebilmektedir. Oluşu sağlayan şeyin karşıt durumda olanların çelişkisi ve savaşı olduğu düşüncesi Aristotelesçi bu düşüncede de varlığını sürdürmeye devam etmektedir. Ancak bu elbette özdeşliğe de bir zarar vermeden olduğu için bu konuda Herakleitus’tan ayrılmaktadır. Gerçi Herakleitus’ta da çelişkinin bir ucu baskın geldiğinde geçici bir durağanlık dönemi yaşanmakta ve bu da Aristotelesçi özdeşliğe uygun düşmektedir. Çünkü çelişkinin diğer ucu baskılandığı için etkin olan kısım kendisi olarak kalmayı başardığı sürece kendisiyle de özdeş olmaktadır. Ancak Aristoteles’te asıl olan özdeşlik olup hep etkin, aktüel durumdadır. Çelişki ise altta her zaman bir olanak, bir potansiyel olarak kalmaya devam etmektedir.

19b 1-4 *“Öyleyse açık ki, karşı olan her evetleme ile değillemeden birinin doğru ötekinin yanlış olması bir zorunluluk değil. Çünkü olmak ya da olmamak olanağına sahip oldukları için olmayanlar konusunda olanlar konusunda olduğu gibi değil ama, söylediğimiz gibi.”*

Aristoteles sonuç olarak her olumlama ile olumsuzlamadan birinin doğru ötekinin yanlış olmasının zorunlu olmadığını belirterek konuyu toparlamıştır. Doğru veya yanlış olmamasının zorunlu olmayışı bu tür geleceğe ait çelişik tekil önerme çiftleri açısından geçerli olmaktadır. Ama bu tür önermelerde çelişik çiftin birinin zorunlu olarak doğru diğerinin zorunlu olarak yanlış olacağı ama o an için bunun daha belirsiz olduğu yani kesin olmadığı unutulmamalıdır. Bunlardan biri olanağını gerçekleştirip gelecekte etkin hale geldiğinde ancak belirli yani kesin olarak doğru olabilecektir. Yine bu anlamda çelişigi olmadan tek ve ayrı alınan geleceğe ait bir önerme ne zorunlu ne de kesin bir doğru ya da yanlış değeri alabilecektir. Aristoteles bu durumun olma ya da olmama olanağına sahip olan olumsal durumdaki önermeler için söz konusu olduğunu ama böyle olmayan yani geçmişe ve şimdiye ait önermeler için geçerli olmadığını söylemektedir.

Sonuçta Aristoteles geleceğe ait önermelerde önceden bir zorunlu ya da olanaksız doğru veya yanlış durumunun olması halinde örneğin zorunlu olarak doğru olan bir önermeye ait olayın zorunlu olarak gerçekleşmesi, doğru olması olanaksız olan bir önermeye ait bir olayın da gerçekleşmemesi gerekecekti. Bu durum sağduyuya aykırı olduğu gibi insan özgürlüğü, iradesi ve seçimini de ortadan kaldırmaktadır. Bu nedenle geleceğe ait önermeler Aristoteles'in çözümüne göre belirsizlik içindedirler ve doğru veya yanlış olma olanağını eşit biçimde taşımaktadırlar. Belirsizlik yani olumsuzluk düşüncesi daha sonraki mantıkçıların doğru ve yanlışın yanı sıra üçüncü bir değer olarak belirsizi almalarına da yol açmıştır. Böylece Aristoteles'in bu konudaki çözümünün bir parçası da iki değerliliği esnetmesi olmuştur.

Kaynaklar

- Aristo (1996), *Organon II, Önermeler*, çev. Hamdi Ragıp Atademir, Milli Eğitim Basımevi, Ankara.
- Aristoteles (2002), *Yorum Üzerine*, 2. basım, çev. Saffet Babür, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Aristotle (1941), *The Basic Works of Aristotle*, 35. ed., edr., Richard McKeon, tr., E. M. Edghill, Random House, New York.
- Aristotle (1962), *The Categories, On Interpretation, Prior Analytics*, tr. Harold P. Cook-Hugh Tredennick, Harvard University Press, Cambridge.
- Aristotle (2002), *Categories and De Interpretatione*, tr. J. L. Ackrill, Clarendon Press, Oxford.
- Bochenski, Jozef Maria (1951), *Ancient Formal Logic*, North Holland Publishing Company, Amsterdam.
- İbn Sina (2006), *Kitâbuş-Şifâ, Yorum Üzerine*, çev. Ömer Türker, Litera Yayıncılık, İstanbul.
- Ross, David (2002), *Aristoteles*, 2. basım, çev. Ahmet Arslan, Kbalcı Yayınevi, İstanbul.

Shields, Christopher (2014), “Aristotle”, The Stanford Encyclopedia of Philosophy, <http://plato.stanford.edu/archives/spr2014/entries/aristotle/>, (11.06.2015).

St. Thomas–Cajetan (1962), *Aristotle: On Interpretation, Commentary by St. Thomas and Cajetan (Peri Hermeneias)*, tr. Jean T. Oesterle, Marquette University Press, Milwaukee, Wisconsin.

Whitaker, C. W. A. (2007), *Aristotle's De Interpretatione, Contradiction and Dialectic*, Oxford University Press, New York.